

Oud Hof (Ulvenhout), gemeente Breda

**Archeologisch onderzoek door middel van
proefsleuven en archeologische begeleiding**

drs. Ria Berkvens

Erfgoedrapport Breda 116

Colofon

Titel: Oud Hof (Ulvenhout), gemeente Breda
Erfgoedrapport Breda 116

auteur: drs. R. Berkvens
kaarten: drs. R. Berkvens, dr. M.L. Craane, L.J.J. de Kievith
Eindredactie en autorisatie: drs. F.J.C.Peters

Veldwerk en uitwerking: A. Ausems, drs. R. Berkvens, P. Geerts, J. Harmanus, drs. Y. Henk,
L.J.J. de Kievith, drs. H.J.L.C. Koopmanschap, C. Lebon, L. van Marle, A. Schut, T. Tolenaar.

ISSN: 2210-9552

© Gemeente Breda, 2013

Gemeente Breda

Directie Ontwikkeling
Afdeling Ruimte
Claudius Prinsenlaan 10
Postbus 90156
4800 RH Breda

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
2.	Landschap en historie.....	7
2.1	Fysische geografie	7
2.2	Historische achtergronden	9
3.	Archeologische verwachting	13
3.1	Archeologische vindplaatsen.....	13
3.2	Eerste vondsten en onderzoek.....	15
3.3	Archeologisch vooronderzoek.....	16
3.3.1	Aanleiding	16
3.3.2	Booronderzoek 1995	17
3.3.3	Booronderzoek 2001	18
3.3.4	Grachten	18
3.3.5	Archeologische vondsten.....	18
3.3.6	Aantasting van Oud Hof.....	19
3.3.7	Geofysisch onderzoek	20
3.3.8	De toegankelijkheid van Oud Hof vanaf de hoge gronden.....	20
4.	Vraagstellingen	21
5.	Werkwijze	23
5.1	Proefsleuvenonderzoek Oud Hof	23
5.2	Archeologische begeleiding.....	24
6.	Resultaten	25
6.1	Proefsleuvenonderzoek.....	25
6.2	Archeologische begeleiding.....	29
7.	Het vondstmateriaal van Oud Hof.....	32
7.1	Verspreiding en analyse vondsten	32
7.2	Aardewerk	32
7.3	Bouwmateriaal	35
7.4	Overig vondstmateriaal	36
7.5	Paleobotanie.....	36
8.	Synthese en conclusie	37
	Literatuur.....	42
	Bijlage 1: Sporenlijst	44
	Bijlage 2: Alle-Sporenoverzicht.....	45

1. Inleiding

Tussen 6 mei en 4 juni en in september 2003 heeft de afdeling archeologie van de gemeente Breda op het terrein van het verdwenen versterkte huis "Oud Hof" in het Markdal bij Ulvenhout ten zuiden van Breda een aanvullend archeologisch onderzoek uitgevoerd (zie fig. 1). Hier aan de Mark lag een burchtterrein dat bestond uit twee eilandjes in een achtvormige gracht, op een locatie waar mogelijk al voor het jaar 1000 sprake was van een boerderij. Voor de abdij van Thorn was deze hoeve een belangrijk bezit in het Markdal, aangezien Oud Hof in de 11^e of 12^e eeuw werd uitgebouwd tot een beheerscentrum van deze abdij en daarbij mogelijk ook de tweeledige vorm met omgrachting heeft gekregen. In de 13^e eeuw werd Oud Hof een pachtboerderij van de heer van Breda, die in de eeuwen daarna werd vervangen door een nieuwe boerderij op of nabij de huidige Prinsenhoeve in Ulvenhout.

Fig. 1: Topografische ligging van Oud Hof bij Ulvenhout ten zuiden van Breda.

Het onderzoek vond plaats in het kader van de herinrichting Ulvenhout-Galder in opdracht van Dienst Landelijk Gebied. Als gevolg van de aanleg van een nevengeul van de rivier de Mark en de aanleg van poelen en plas-dras zones in het Markdal zou een deel van het betreffende gebied ontgrond

worden. In deze ontwikkelingsplannen was ook een herstel van de voormalige grachten van de middeleeuwse burcht Oud Hof voorzien. Het te ontgronden tracé en de op te hogen terreinen in het plangebied Oud Hof liggen binnen het archeologisch monument "Boven Mark" en staat als terrein van hoge archeologische waarde ook aangegeven op de Archeologische Monumentenkaart (AMK nr. 2075) en de Cultuurhistorische Waardenkaart van Noord-Brabant en als gebied met behoudenswaardige archeologische waarden op de beleidsadvieskaart Breda uit 2008. Om meer inzicht te krijgen in de gaafheid en aard van de aanwezige archeologische resten binnen het archeologisch monument, werd een waarderend archeologisch onderzoek noodzakelijk geacht.

Administratieve gegevens

Gemeente: Breda
Plaats: Ulvenhout
Toponiem: Oud Hof
Projectcode: BR-75-03
Centrumcoördinaten: 113.460 x 396.400
Kaartblad: 50 B
Grondgebruik: grasland
Geomorfologie: dalvormige laagte, beekdalgronden
Onderzoeksmeldingsnr.: 4150
Opdrachtgever: Dienst Landelijk Gebied
Bevoegd gezag: Gemeente Breda
Uitvoerder: Bureau Cultureel Erfgoed, gemeente Breda
Uitvoeringsperiode veldwerk: Mei – juni 2003 (proefsleuven en archeologische begeleiding nieuwe meander Mark) en september 2003 (archeologische begeleiding reconstructie Oud Hof)

Fig. 2: Op de voorgrond zicht op de rivier de Mark met daarachter Oud Hof (herkenbaar aan de bruine hopen zand) en op de achtergrond de kerktoeren van Ulvenhout (oktober 2003).

2. Landschap en historie

2.1 Fysische geografie¹

De basis van het landschap wordt in westelijk Noord-Brabant gevormd door Oud-Pleistocene afzettingen die tot 2,5 miljoen jaar oud zijn. Ze werden gevormd in een waddenzone waarin de grote rivieren hun sediment loosden. Deze oude afzettingen bestaan uit grote kleilagen met daar tussen zandbanen. Hun zuidgrens ligt op de lijn Turnhout - Westmalle op een hoogte van ongeveer 30 m + NAP. Ten noorden van Breda daalt de bovenkant ervan onder NAP: het hele pakket ligt dus scheef.

In het Midden-Pleistoceen werd in deze klei- en zandafzettingen het Dal van Breda uitgeslepen door een rivier waarvan we de bovenloop nog als de Zenne bij Brussel terugvinden. In het Dal van Breda zit de oude klei heel diep (tot 25 m), daarbuiten juist heel ondiep (soms minder dan 1 m). Op deze oude afzettingen werd in de laatste ijstijd een laag dekzand in ruggen met lokale koppen afgezet. Langs de Mark, die in het Dal van Breda stroomt, werden bovendien rivierduinen gevormd. Dit zijn allemaal Jong-Pleistocene afzettingen: 10.000 jaar en ouder.

Sindsdien werd er in de beekdalen hier en daar veen gevormd. Nadat de mens sinds de Jonge Steentijd meer en meer aan het ontginnen ging, werd later langs de beken op dat veen weer een laagje beekklei afgezet. Bovendien greep de mens steeds meer in het landschap in door het weggraven van hoogten, opvullen van laagten en het in cultuur brengen van gronden waarbij vooral de akkers soms een halve meter opgehoogd raakten.

Het onderzoeksterrein Oud Hof is gelegen in het beekdal van de Mark ten noordoosten van Ulvenhout, wat omgeven wordt door dekzandruggen (zie fig. 3). Het dekzand bevindt zich hier op een diepte van 1.20 tot 3 m. Het dekzand is (lokaal) geërodeerd, verplaatst en opnieuw afgezet, waardoor een karakteristiek dekzandrelief is ontstaan. In het dal zijn enkele duidelijke dekzandopduikingen aanwezig. Verder blijkt dat het oostelijke deel van het beekdal, dat voornamelijk met veen is opgevuld, ook de grootste zanddiepte kent. De bodem bestaat uit zogenaamde beekkeerdgronden en lage enkeerdgronden, ontstaan in de relatief jonge beekdalafzettingen. Lage enkeerdgronden zijn landbouwgronden aan de rand van hoge akkers of escomplexen, op de overgang naar de beekdalen. De escomplexen zijn ontstaan door (potstal)bemesting. De beekkeerdgronden liggen vooral in de lagere nattere beekdalen en zijn ontstaan doordat plantaardig materiaal in deze natte omstandigheden moeilijker afbreekt waardoor een natuurlijke dikke humushoudende laag ontstond. Aan de oostzijde van het dal zijn plaatselijk veenpakketten aanwezig, waardoor het oorspronkelijke pleistocene reliëf niet meer zichtbaar is.

Uit het booronderzoek door RAAP² is gebleken dat Oud Hof gelegen is op een kleine dekzandkop met rondom een laagte die gekenmerkt wordt door een veenpakket met daaronder klei- en zandlaagjes. Hier bevond zich ooit de buitenbocht van een meander van de Mark die de daar aanwezige dekzandrug heeft geërodeerd. Op het dekzand liggen holocene afzettingen van de Mark. Deze bestaan uit gelaagde humeuze zandafzettingen en klei- en veenpakketten die elkaar afwisselen. In de verschillende afzettingen heeft nauwelijks bodemvorming plaatsgevonden. Er zijn zowel beekkeerdgronden als bodems met een moerige bovengrond aangetroffen. Het beekdal is als het ware omsloten door dekzandruggen waar vanaf de Late Middeleeuwen de akkers werden aangelegd met behulp van plaggenbemesting. Dit zijn de hoge delen van het dekzandrelief die niet door rivieractiviteit van de Mark zijn beïnvloed.

---

¹ Leenders 2002.

² Kempen & Polman 2002.

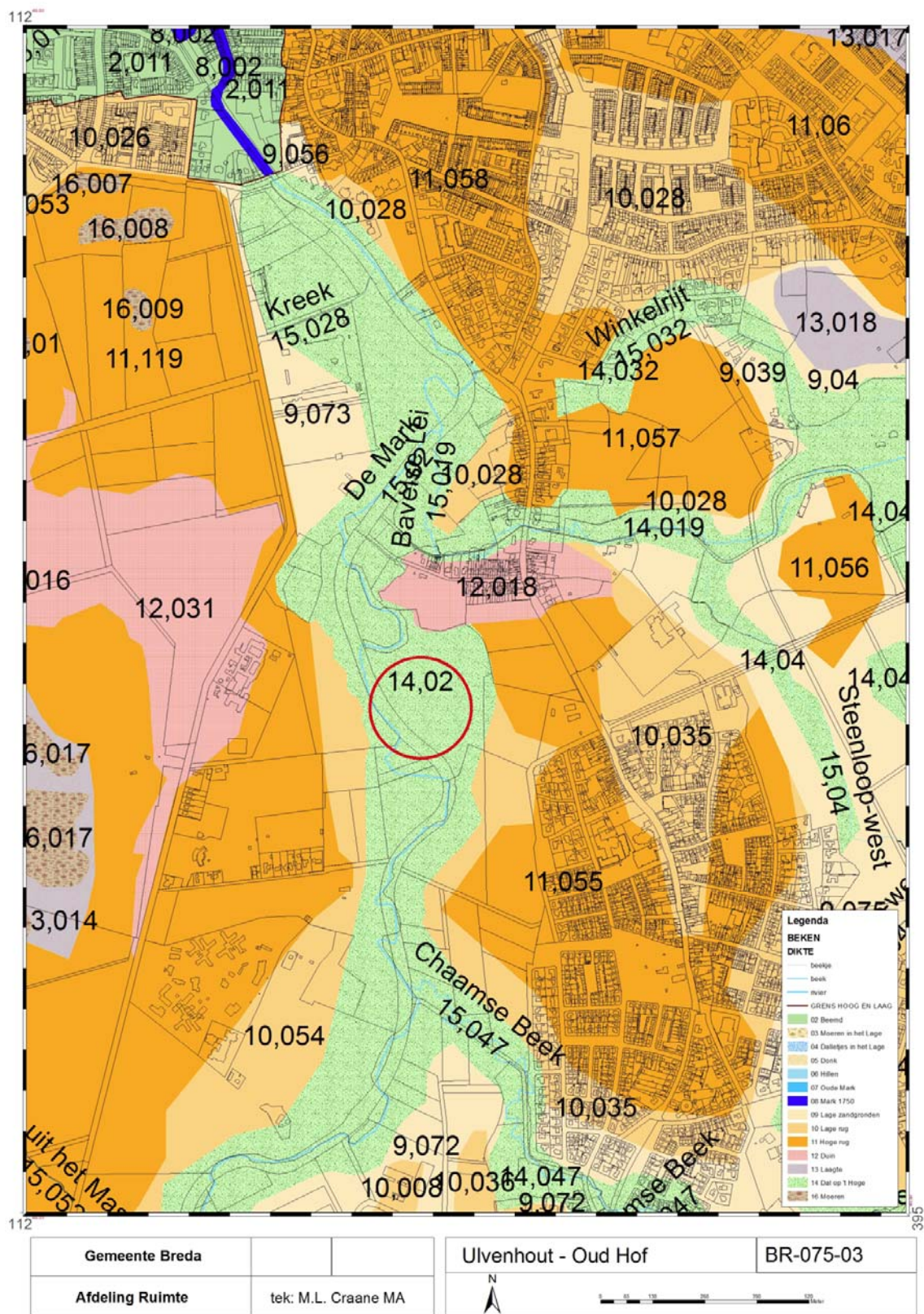

Fig. 3: Landschappelijke ligging van Oud Hof (rode cirkel) in het beekdal van de Mark (Bron: Cultuurhistorische inventarisatie Breda).

2.2 Historische achtergronden³

De hof van Ulvenhout was in de Middeleeuwen vermoedelijk het beheerscentrum van de abdij van Thorn (Limburg), van waaruit deze instelling haar goederen in het Markdal exploiteerde. Hoe de abdij van Thorn in het bezit kwam van Oud Hof in Ulvenhout is niet zeker. We weten dat deze abdij in 992 werd gesticht door Ansfried, graaf van Taxandria, die gehuwd was met Hereswint van Strijen. Dit vrouwenklooster kreeg van grootgrondbezitters allerlei gebieden en bezittingen geschonken om zo in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Zowel Ansfried als zijn echtgenote zouden aan de abdij een aantal goederen hebben geschonken. Tot de schenking van Hereswint zouden mogelijk behoord hebben de kerk van Strijen en in onze omgeving de hof te Gilze met bijbehorende bezittingen, waartoe ook de hof te Ulvenhout behoorde. Bekend is ook dat Thorn het patronaatsrecht van vier oude kerken bezat: Baarle, Gilze, Geertruidenberg en Strijen. De kerk van Gilze was de moederkerk van de kerken van Bavel, Ginneken, Princenhage, Etten en Sprundel. Gilze was, gezien alle aanwijzingen in de oorkonden, de moederkerk van een groot gebied om Breda. In drie van deze moederparochies bezat Thorn aanvankelijk alle tienden, met uitzondering van Strijen. Naast het uitgestrekte kerkelijk bezit, parochies en tienden, had de abdij Thorn te Gilze en Baarle ook wereldlijk bezit: inkomsten uit en rechtsmacht over gronden. In dit geval hoorden bij het allodium blijkbaar een uitgestrekte aaneengesloten parochie met tienden, minstens twee regionale grondheerlijke hoven, de lokale grondheerlijkheid Hulten, de hoeve van Ulvenhout en het Chaambos.

Tot de oudste kern van het Thorns bezit te Gilze behoren de hoven van Gilze en Hulten. In Baarle was het exploitatiecentrum op het Hof van Loveren gelegen. De bij de centra "Baarle" en "Gilze" behorende gronden en nederzettingen lagen vooral op en om de akkers van Baarle, in de beemden langs de bovenloop van de Mark, in de Gilze Akker, te Rijen en op de rug van Hulten. Onder de Oude Hof van Gilze en die van Baarle behoorden ook gronden in andere dorpen, zowel binnen als buiten de moederparochies Baarle en Gilze. Belangrijke concentraties, zoals die te Oosterhout of in het Markdal ten zuiden van Breda, leverden zelfs schepenen in de Oude Hof van Gilze. Hieruit leidde we af dat dit werkelijk oud verspreid bezit is. De afhankelijkheden van de Oude Hoven van Baarle en Gilze en die van Hulten hadden vrijwel alle de status van cijnsgoed. Oude leengoederen van Thorn werden te Gilze niet gevonden. Tot de hof van Gilze behoorde nog twee bossen en de hoeve van Ulvenhout.

De abdis van Thorn zal in Ulvenhout een pachthoeve hebben laten bouwen. Aan dezelfde rivier (Mark) ontstond in de 11^e/12^e eeuw Breda. De hoeve was waarschijnlijk dan ook het belangrijkste bezit van de abdij in dit gebied. Leenders acht het echter niet uitgesloten dat er een aantal bezittingen in handen van de abdij zijn gekomen door koop, door schenking bij intrede van een dame in het klooster die bezittingen had in het Markdal, of door schenkingen van latere datum, die dan administratief zijn ondergebracht bij de hof van Gilze. Hoe het precies is gegaan is echter in geen enkele tot heden bekende bron beschreven. Leenders acht het niet onmogelijk dat de hof van Ulvenhout al voor het jaar 1000 het centrale punt van diezelfde bezittingen was. Thorn kan dat er echter ook zelf van gemaakt hebben, terwijl ook de heer van Breda na 1277 de hof van Ulvenhout kan hebben uitgebouwd tot het centrum van zijn bezittingen in het Markdal.

In 1231 kwam Oud Hof onder bescherming van de heren van Breda, zoals alle goederen in de omgeving van Breda. In 1243 moest de abdij van Thorn wegens schulden o.a. de inkomsten van Oud Hof in Ulvenhout overdragen aan de heer van Breda, wat later niet meer veranderde. In 1277 werd de overdracht officieel. De hof was hierdoor ook niet langer een beheerscentrum van de abdij van Thorn en werd in feite een pachtboerderij van de heer van Breda, die hiermee een sterke positie had verworven in het Markdal. In februari 1278 functioneerde deze hoeve als het centrum van de Bredase heerlijkheid Ulvenhout. Na 1343 heeft Ulvenhout geen eigen heer gehad. Vermoedelijk hebben de heren van Breda omstreeks 1400 een nieuwe boerderij gebouwd, meer in de richting van of op de plaats van de nog steeds bestaande Prinsenhoeve. Op een kaart uit 1621 (zie fig. 4) staat ter plaatse van de huidige Prinsenhoeve namelijk het toponiem "Hoeve van Ulvenhout". De oude pachthoeve raakte in onbruik en verviel. Al in 1621 werd deze plek aangeduid als "D'Oude Hoff" van Ulvenhout. Tot de hoeve behoorde in 1634 21 hectare cultuurland en 12 hectare heide. Op dat ogenblik was reeds het terrein waar Oud Hof lag (oppervlakte onbekend, gelegen ten oosten van de hoeve) afgesplitst. Voorts hoorden bij de hoeve servituten en hofdiensten. De inhoud van die diensten wordt

³ Grotendeels gebaseerd op Jansen 1997 en Leenders 1982, 1983 en 1996.

niet nader beschreven. Van alle domeinhoeven van Breda kenden alleen die van Hulten en Ulvenhout dit element, dat op oude horigheid van omwonenden kan teruggaan.⁴ Bij de Prinsenhoeve ontstond het gehucht Ulvenhout dat lange tijd uit slechts acht boerderijen bestond en pas vanaf de 2e helft van de 18e eeuw uitgroeide tot een echt dorp.

Fig. 4: Uitsnede van Oud Hof op de kaart van J. Lips uit 1621: heruitgave oudste kaart Mastbos met Zandberg, Ginneken, Ulvenhout en Galder.(noorden is onder)

Oud Hof raakte waarschijnlijk na 1400 in verval en werd in ieder geval vanaf de 16^e eeuw beplant met bomen. De percelen van de Hof dienden in de 16^e eeuw als boomkwekerij van de heer van Breda. In 1516 werden er wilgenpoten gezet, terwijl in 1521 9000 berken vanaf Oud Hof werden overgebracht naar het in aanleg zijnde Mastbos. De oudste topografische kaart waarop Oud Hof staat aangegeven, werd in 1621 getekend door landmeter J. Lips in opdracht van Prins Maurits, heer van Breda (zie fig. 3). Het was op de eerste plaats een kaart van het Mastbos, maar daarnaast werden ook de bezittingen van de heer van Breda in het Markdal in beeld gebracht. Op de kaart(en) zijn twee omgrachte terreinen (in de vorm van een acht) zichtbaar, gelegen in een perceel bos, met daarbij de aanduiding "d'Outhoff". Links onderaan ziet men de Hove van Ulvenhout, nu de Prinsenhoeve. Oud Hof ligt hier in een bocht aan de oostzijde van de Mark. De grachten hebben aan de noordwestzijde een afvoer/uitloper naar de rivier. In de toelichting op de kaart uit 1621 wordt het terrein als volgt beschreven: "... genaempt d'Outhoff, synde den gront vanden moerasch alwaer noch in liggen verscheyden oude graften ende is alnu met schoone Eycken boomen beplant; is groot bevonden 5 bunder 55 roeden". Op een kaart uit 1713 van de tienden van Ginneken staat nog wel de naam 'het Oudt Hoff' vermeld, maar de grachten ontbreken. Ook is op deze kaart te zien dat het hele terrein met bomen is begroeid. Op latere kaarten worden de grachten niet meer afgebeeld. Wel is op de kaart van

⁴ Leenders 1996, p.257.

het Ulvenhoutse bos uit 1783 de vorm van het perceel zoals weergegeven op de kaart van 1621 nog zichtbaar. Op het minuutplan van 1827 staan wel de percelen aangegeven, maar de grachten zijn dan verdwenen. Op een luchtfoto uit 1954 zijn de grachten nog als verkleuringen zichtbaar en is ook de oude percelering nog intact. Pas bij de kanalisatie van de Mark omstreeks 1970 werd het terrein met zand overdekt, waardoor de oude percelering verdween en de loop van de grachten niet meer op luchtfoto's is te herkennen.

Over het ontstaan, de ontwikkeling en uiterlijke verschijningsvorm van Oud Hof is dus maar weinig met zekerheid bekend. Mogelijk was het niet meer dan een omgrachte (versterkte) pachtboerderij, te meer daar in de bronnen nooit sprake is geweest van een kasteel. Het lijkt daarom onwaarschijnlijk dat de Abdij van Thorn of (later) de Heer van Breda ter plaatse een kasteel heeft gebouwd. De vorm van beide omgrachte terreinen op de kaart uit 1621 doet wel denken aan een mottekasteel of moated site. Misschien was Oud Hof van oorsprong een motteburcht. De vorm van de hof, met de twee eilanden binnen een stelsel van grachten en wallen, zoals die valt op te maken uit de kaart van Lips, lijkt echter volgens Karel Leenders niet ouder dan de 13e eeuw. Dit domein zal dan ook niet meer dan een (omgrachte) boerderij zijn geweest, toen het in bezit van de Abdij van Thorn kwam en gebruikt ging worden als domeincentrum.

De naam "hof" wordt vanouds gebruikt voor het aangeven van een omheinde ruimte, terwijl het later ook de betekenis had van "tuin", boerderij" of "herenhuis". In de agrarische maatschappij van rond 1000, was een "hof" een exploitatiecentrum van een uitgebreid grondbezit, "domein" genaamd. Het latijnse woord "curtis" (=hof) betekende oorspronkelijk "omheining". Deze afscherming vond men niet alleen bij aanzienlijke huizen, maar ook bij boerderijen. Bijna in alle oude dorpen in de omgeving van Breda zijn zulke domeinen terug te vinden, o.a. in Alphen en Gilze (beiden bezittingen van de abdij van Thorn). In tegenstelling tot Alphen en Baarle, ontbrak in Ulvenhout echter de nederzetting binnen of bij het domein. De hof van Ulvenhout kan beter vergeleken worden met de "hof in het Hout" te Princenhage. Ook daar treft men nu, net als in Ulvenhout, een grote domeinhoeve aan, met grond gelegen in het dal van de Aa of Weerijs. Deze moet, net als Oud Hof van Ulvenhout, ontstaan zijn uit een tweedelige hof met wallen en grachten, die op korte afstand van de huidige hoeve aan het riviertje de Aa of Weerijs moet hebben gelegen.

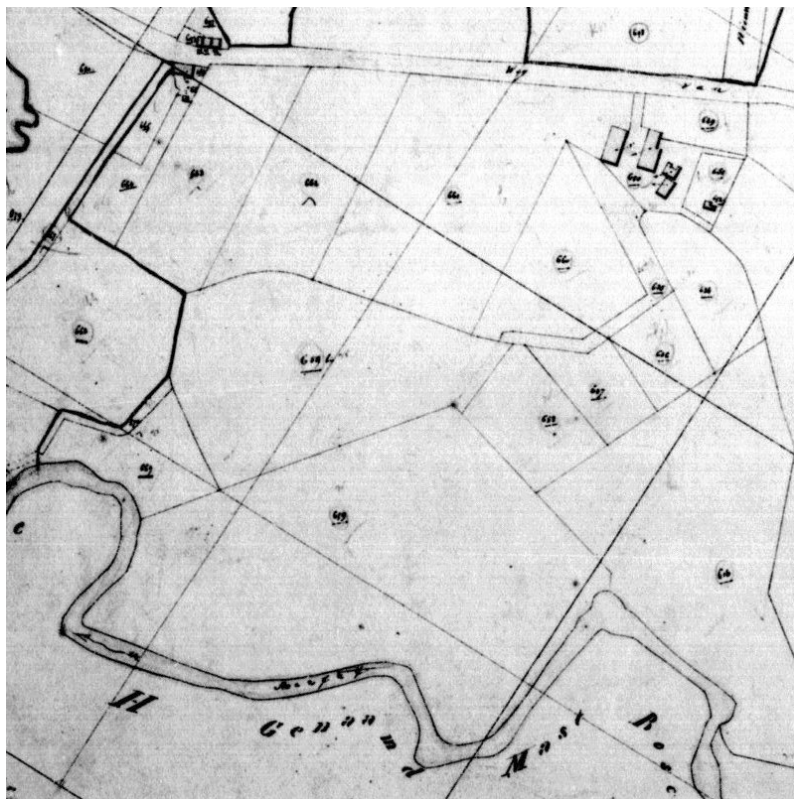

Fig. 5: Oud Hof op de kadasterkaart van 1832 (bron Karel Leenders). Rechtsboven ligt de latere Prinsenhoeve.

3. Archeologische verwachting

3.1 Archeologische vindplaatsen

Over de bewoning van het gebied voor het jaar 1000 is weinig met zekerheid bekend. Uit toevallige vondsten en uit archeologisch bodemonderzoek op enkele plaatsen in en nabij het Markdal is gebleken dat er reeds in de IJzertijd (800-50 v. Chr.) en in de Romeinse tijd (50 v. Chr.-350 na Chr.) een vrij intensieve bewoningsdichtheid in deze streek te vinden was (zie fig. 6). Na een periode van bijna twee eeuwen waarvan bijna geen vondsten bekend zijn, lijkt de bewoning in de 5e eeuw weer toe te nemen. Men vindt verschillende concentraties in het Markdal die dateren uit de Merovingische, Karolingische tijd en later. In de directe omgeving van Oud Hof zijn vindplaatsen uit de steentijd, IJzertijd, Romeinse tijd en Vroege en Volle Middeleeuwen aangetroffen (zie fig. 6). Op de dekzandrug aan de rand van het beekdal, net ten zuidoosten van Oud Hof, zijn bij booronderzoek door RAAP in 2001 scherven en verbrande leem aangetroffen uit de Late prehistorie en de Middeleeuwen, en een oude akkerlaag met esdek.⁵ Ter plaatse werden eerder ook al archeologische resten uit de Steentijd, IJzertijd en Middeleeuwen aangetroffen.⁶

Voorop de site ten zuiden van het Sulkerpad, zo'n 750 m naar het zuiden zijn in het verleden door amateurarcheologen en bij karteringen naast vroegmiddeleeuwse vondsten ook artefacten uit de steentijd (onder andere (midden-)Paleolithicum) en de Romeinse tijd gevonden. De aard van de vindplaats is nog grotendeels ongewis. Het merendeel van het van de akker verzamelde aardewerk dateert uit de Vroege Middeleeuwen (6^e-9^e eeuw). Onder het geborgen materiaal bevinden zich enige duizenden scherven in een bepaald soort baksel en voorzien van radstempeldecoratie. Dit materiaal dateert uit de eerste helft van de 8^e eeuw. Vrijwel alle randen zijn afkomstig van potten met een vloeiende uitgebogen hals en een schuin uitstaande, verdikte rand. Dergelijke randen zijn tot op heden slechts op enkele andere plaatsen gevonden. Dit gegeven, plus het relatief grote aantal scherven, doet vermoeden dat hier mogelijk niet alleen sprake is van een nederzettingsterrein, maar ook van een lokaal aardewerkproductiecentrum in de 8^e eeuw. Van het terrein zijn tevens enkele vuurstenen artefacten uit de periode Paleolithicum-Neolithicum geborgen, handgevormd aardewerk uit de IJzertijd, draaischijfmateriaal uit de Romeinse tijd en aardewerk uit de Volle Middeleeuwen.⁷ Onduidelijk is wat de betekenis van deze vondsten is. Mogelijk vertegenwoordigen de vondsten uit de IJzertijd en Romeinse tijd bewoningssporen uit deze perioden. De betekenis van het Paleolithische materiaal is eveneens onbekend. Het complex is voor het onderhavige onderzoek van groot belang, omdat in de omgeving hiervan mogelijk de voorganger ligt van de in het onderzoeksgebied te verwachten nederzetting uit de Volle Middeleeuwen.

---

⁵ Roymans & De Dekker 2001

⁶ Soonius 1995.

⁷ Soonius 1995, vindplaats 19, 34-6.

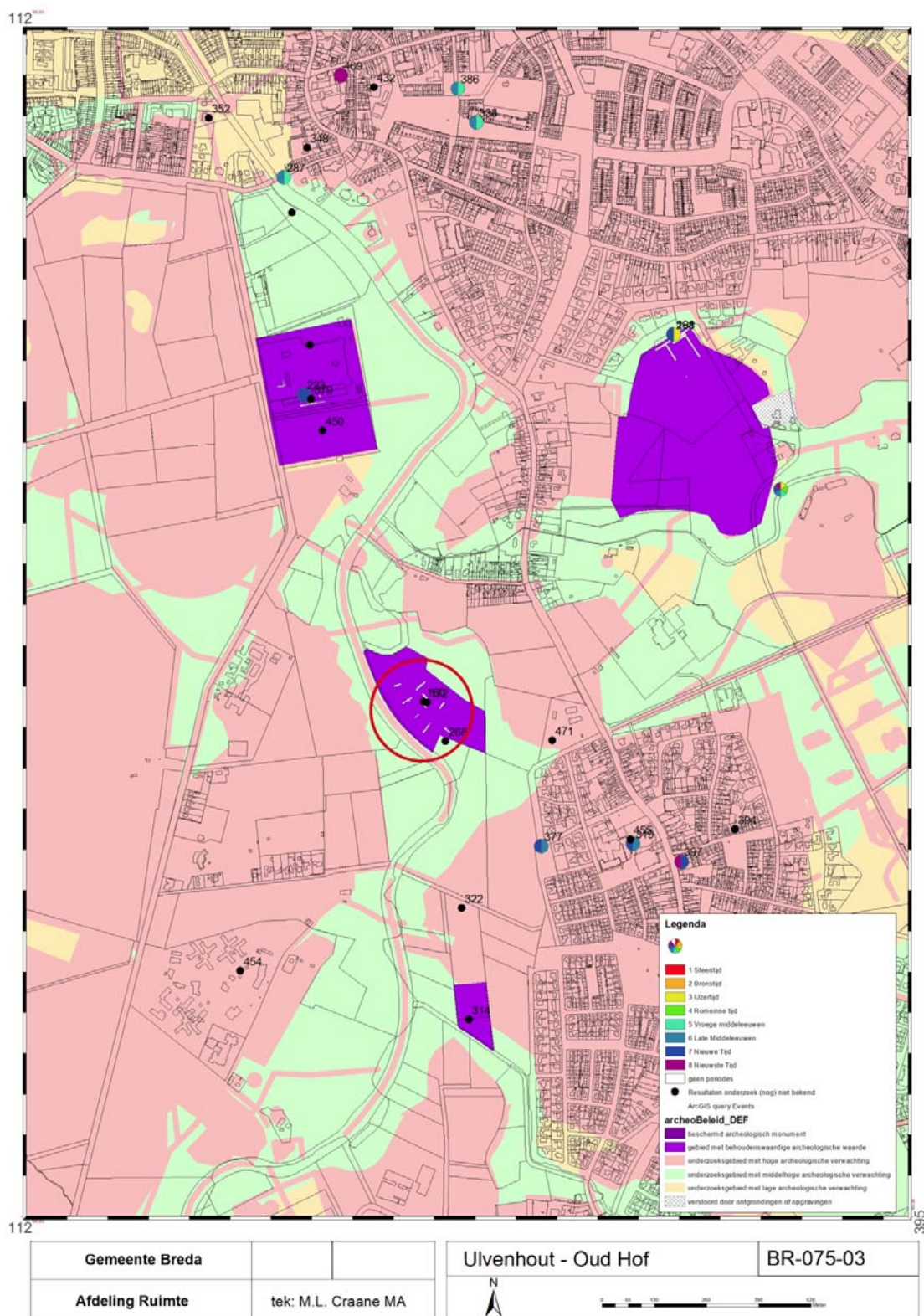

Fig. 6: Overzicht van archeologische vindplaatsen en monumenten in het beekdal van de Mark bij Ulvenhout (Bron beleidsadvieskaart archeologie gemeente Breda).

3.2 Eerste vondsten en onderzoek

Reeds in de 18e eeuw werden op het terrein van Oud Hof archeologische waarnemingen verricht. Van Goor⁸ vermeldt dat er funderingen (grondvesten) zijn ontdekt en dat er een ijzeren deur (hek) alsmede nog enkele andere 'gedenkstukken' zijn 'opgegraven'. Omstreeks 1915 worden op een perceel genaamd het Tweede Grote Blok door de heer Huijben sr., de toenmalige pachter van de Prinsenhoeve, op een afstand van 70 m vanaf de Mark restanten van fundamenteen gevonden.⁹ Het is dus mogelijk dat het grootste deel van de op het terrein aanwezige fundamenteen reeds in het verleden is 'opgegraven'.

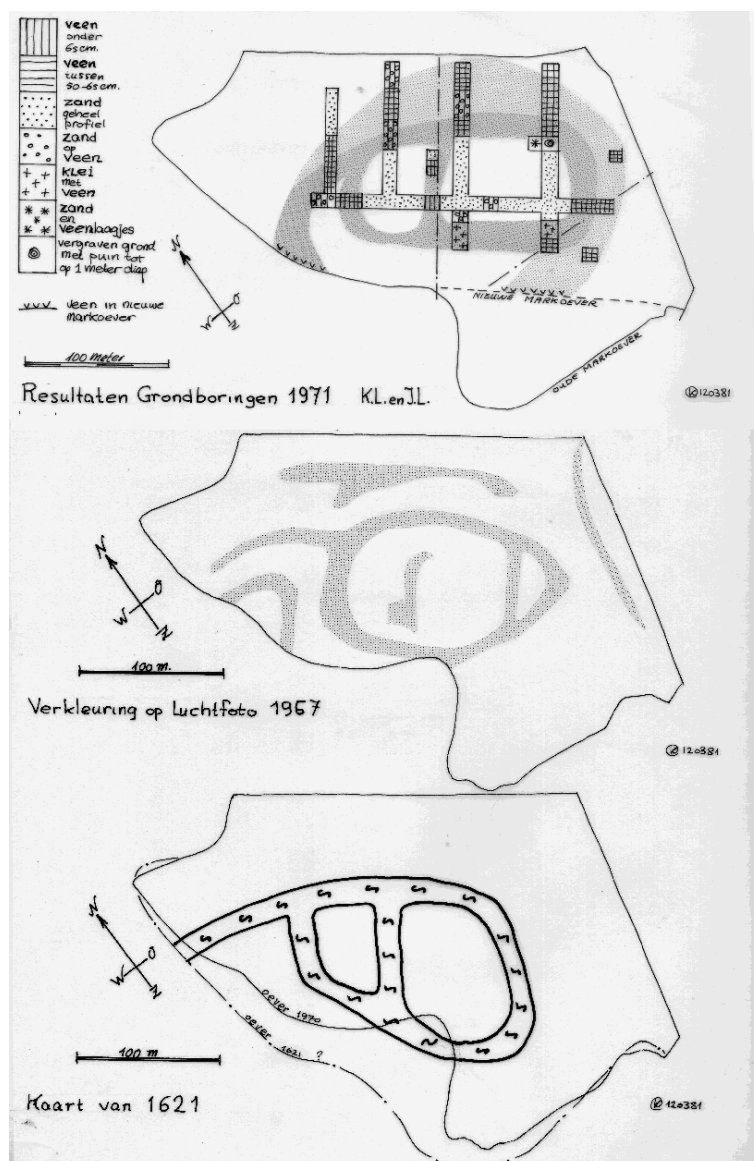

Fig. 7: Vergelijking van de kaart uit 1621 met een luchtfoto uit 1967 en het resultaat van de grondboringen door Karel Leenders en Jan Lodewijk van de Werkgroep Haagse Beemden in 1971 (bron: Karel Leenders 1981).

Historisch-geograaf Karel Leenders heeft op het terrein van Oud Hof in 1971 een 55-tal grondboringen verricht om inzicht in de loop van de grachten te krijgen.¹⁰ De exacte posities van de boringen worden niet vermeld; wel wordt een globale boorbeschrijving gegeven. Ter plaatse van beide 'eilanden' werd het dekzand vlak onder de oppervlakte aangetroffen. Op veel plaatsen werd dicht aan de oppervlakte

⁸ 1744; zie ook Kalf, 1912: 260.

⁹ Buiks, 1983 & 1997.

¹⁰ Leenders 1982, 1983 en 1996.

een zandlaag aangetroffen met daaronder op circa 65 cm -Mv veen. De boringen leverden weinig vondsten op; indien aanwezig, bevonden deze zich direct onder de 'bouwvoor'. Het puin waarvan gesproken wordt, was mogelijk baksteenpuin. Een enkele keer werd op circa 100 cm -Mv op dik, stevig hout gestoten. Omdat dit altijd in de veenlaag gebeurde, is het mogelijk dat het natuurlijk hout betreft. Het is echter ook mogelijk dat het om constructiehout gaat. Uit dit booronderzoek kan geconcludeerd worden dat er vroeger (voor 1000?) een Markarm ten oosten van het latere Oud Hof heeft gestroomd. Doordat zich een nieuwe tak vormde, verlandde de oude. In een vrij vergevorderd stadium van de verlanding werd dit terrein uitgekozen als vestigingslocatie voor een versterkt kasteel of boerderij. Men benutte de oude Markarm om een nieuwe gracht te graven, zodat een eiland ontstond dat weer in tweeën werd gedeeld door een gracht. Op deze wijze kan de hof/voorhof- (of burcht/voorburcht-)structuur zijn ontstaan.

Uit vergelijking met de kaarten en luchtfoto's heeft Leenders kunnen vaststellen dat het grachtenstelsel rond de hof een lengte had van ongeveer 180 à 190 m en een breedte van circa 100 m (zie fig. 7). Het water was circa 16 tot 20 m breed. Volgens de kaart uit 1621 zijn de twee omgrachte terreinen (eilanden) ongeveer 40 bij 60 en 70 bij 90 m groot. Leenders stelde aan de hand van vergelijking van een luchtfoto van het gebied uit 1964 met de kaart uit 1621 vast dat de perceelsindeling vrijwel ongewijzigd was. Wel ontdekte hij dat de Mark ter hoogte van Oud Hof in 1964 een scherpere bocht maakt, dan wel dat de kaart toch niet helemaal exact op de huidige topografie te projecteren is. Als de kaart uit 1621 juist is, dan zou het grachtensysteem tegenwoordig (1980) iets aangetast zijn. Het betreft het zuidwestelijke deel.

Binnen de gracht lagen twee eilanden. Op het kleinste zou het huis van de heer of zijn vertegenwoordiger hebben gestaan, terwijl op het grote eiland de schuren en de onderkomens van het personeel moeten hebben gelegen. Het is waarschijnlijk dat beide eilanden/omgrachte terreinen werden opgehoogd met materiaal uit de grachten. Wat betreft het kleine eiland is het echter de vraag of er ook zodanig is opgehoogd dat er sprake kan zijn van een motte. Uit het door Leenders uitgevoerde booronderzoek bleek niet dat er sprake was van ophoging. Bovendien ontbrak op beide eilanden bodemvorming, zodat aangenomen kan worden dat de eilanden na het verlaten van Oud Hof zijn geëgaliseerd, mogelijk ten behoeve van de boomkwekerij uit de 16e eeuw. Er werden bij het onderzoek ook geen stenen funderingen of andere restanten meer aangetroffen. De kans wordt groot geacht dat stenen bouwresten al vroegtijdig verdwenen dan wel reeds 'opgegraven' zijn. Tijdens de door Leenders uitgevoerde veldinspectie werden op het perceel van het Oud Hof in uit de Mark afkomstige grond wel nog twee scherven uit het eind van de 15e eeuw gevonden. Op één plaats, waar met de graafmachine de bovengrond was weggehaald, werden drie Siegburgscherven (13e tot 15e eeuw) en wat jonger vondstmateriaal aangetroffen.

3.3 Archeologisch vooronderzoek

3.3.1 Aanleiding

In het kader van de landschapsreconstructie van het Markdal, waarbij ter plaatse van Oud Hof een nevengeul van de Mark was gepland, is in 2001 ter plaatse van Oud Hof opnieuw booronderzoek verricht. In opdracht van Dienst Landelijk Gebied werd hier door adviesbureau RAAP een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) en een geofysisch onderzoek uitgevoerd. Tijdens eerder onderzoek door RAAP in het hele landinrichtingsgebied Ulvenhout waren ten oosten van het onderzoeksgebied op de hogere dekzandrug reeds archeologische resten uit verschillende perioden aangetroffen. Het gaat om Mesolithische vuursteenafslagen en aardewerk uit de IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege en Late Middeleeuwen. Doel van het booronderzoek uit 2003 was het opsporen en in kaart brengen van nog onbekende archeologische vindplaatsen. De resultaten dienden als basis en richtlijn voor de selectie van vindplaatsen die in aanmerking zouden komen voor een waarderend vervolgonderzoek. Op het terrein van het voormalige middeleeuwse versterkte huis het Oud Hof is geofysisch onderzoek uitgevoerd teneinde eventueel aanwezige resten van het huis op te sporen. Dit onderzoek werd uitgevoerd ten behoeve van een eventuele toeristische ontsluiting waarbij de aanwezige archeologische waarden zo min mogelijk worden aangetast. Bij ontsluiting moet gedacht worden aan het zichtbaar maken van de structuur van het huis door het ophogen van de bewoningslocaties, het reconstrueren van de grachten en het zichtbaar maken van de oorspronkelijke bebouwing.

3.3.2 Booronderzoek 1995

In 1995 werd op het terrein van Oud Hof een groot aantal boringen gezet.¹¹ De resultaten van dit booronderzoek onderschrijven grotendeels de door Leenders veronderstelde situatie. Uit het booronderzoek werd duidelijk dat Oud Hof gelegen was op een kleine dekzandkop en omringd was door grachten van circa 15 m breed en 1,80 à 2,50 m diep. Uit de afwezigheid van bodemvorming in de top van het zand blijkt dat het bodemprofiel recentelijk grotendeels is verstoord of geëgaliseerd. Deze verstoring lijkt samen te hangen met de kanalisatie van de Mark in de jaren '70 van de 20e eeuw waardoor de bodem variërend van 0.5 tot 1.5 m diep onder maaiveld verstoord is geraakt.

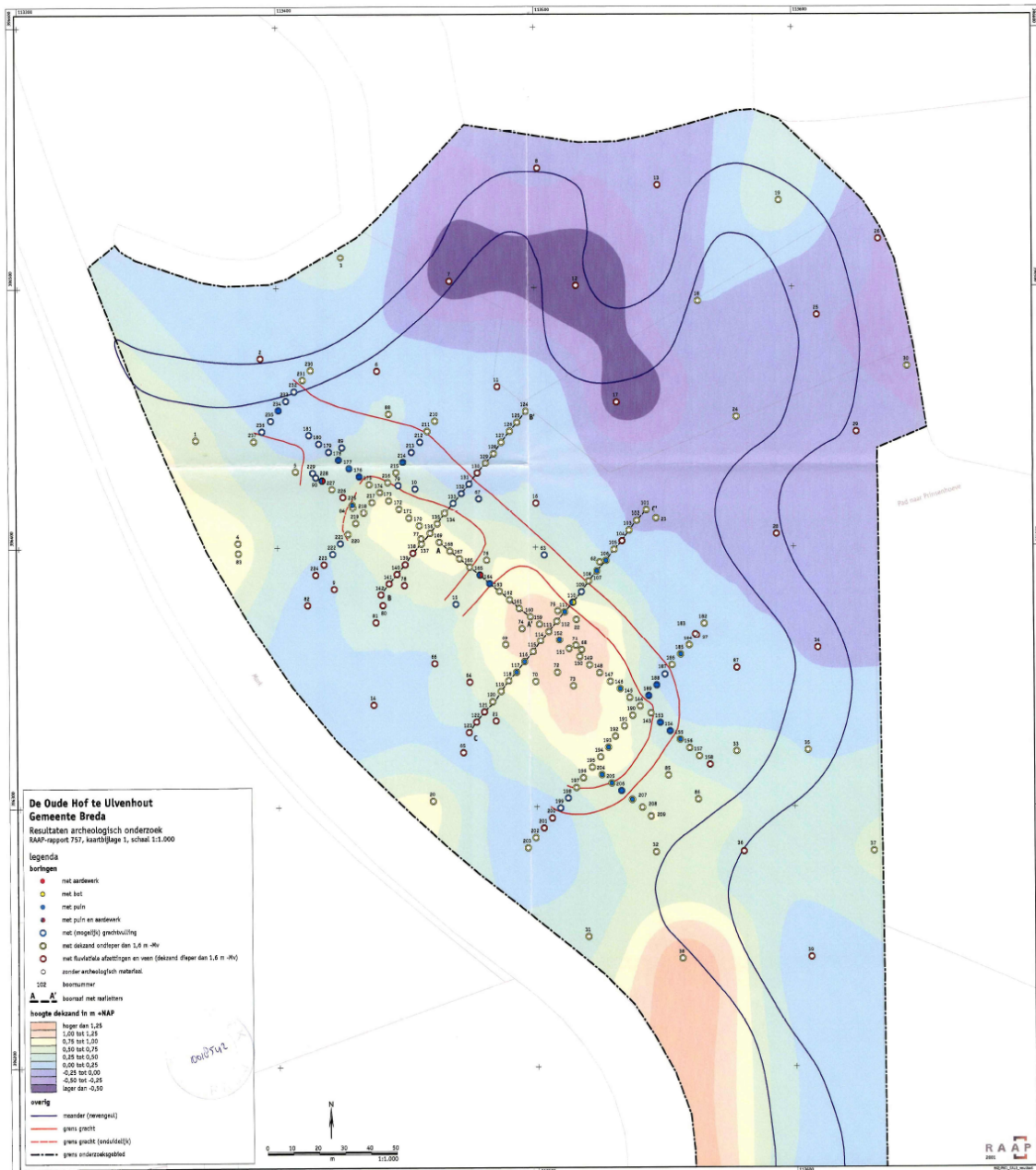

Fig. 8: Resultaten van het archeologisch booronderzoek in 2001 door RAAP (uit RAAP rapport 757).

¹¹ Soonius 1995.

3.3.3 Booronderzoek 2001

Het booronderzoek en de hoogtemetingen uit 2001¹² hebben inzicht gegeven in de opbouw, erosie en versterking van de bodem ter plaatse van het Oud Hof (zie fig. 8). De moerassige depressie rondom Oud Hof is ontstaan door het meanderen en zich verplaatsen van de bedding van de Mark. Zo is het beekdal grotendeels opgevuld met zandige en kleiige afzettingen ten gevolge van de voortdurende erosie van kronkelwaardruggen en hersedimentatie vanuit kronkelwaardgeulen. Ook heeft in het beekdal veengroei plaatsgevonden. Ondanks de rivieractiviteit zijn nog enkele dekzandopduikingen achtergebleven. Aan de rand van een dergelijke dekzandkop (nog net in de moerassige depressie) zijn de grachten van Oud Hof uitgegraven. De top van de dekzandkop begint onder de bouwvoor (voorhof: 1,75-2,0 m +NAP; hof: 2,0-2,25 m +NAP) en daalt in de richting van de grachten. Boringen met dekzand binnen 160 cm -Mv zijn gerekend tot de dekzandopduiking. Om het voorhof van het hof te scheiden, is dwars over de zandopduiking een gracht gegraven. Tijdens het booronderzoek is op dit zandlichaam geen ophoging met materiaal afkomstig uit de grachten vastgesteld. Daarom kan feitelijk niet (meer) gesproken worden van een motte. Het hoogteverschil tussen de bodem van de grachten en de top van het zandlichaam bedraagt circa 2,5 m.

3.3.4 Grachten

Uit de bodemprofielen blijkt dat de bodem sterk gelaagd van opbouw is. De grachtvulling wordt gekenmerkt door een grijs tot donkergrijs zandig pakket van ca 1 m met daaronder een veenpakket. Mogelijk is gebruik gemaakt van een oude meander van de Mark om het graafwerk zoveel mogelijk te beperken. Hierdoor is het onderscheid tussen de grachtvulling en de natuurlijke bodemopbouw in enkele gevallen moeilijk te maken. De ligging en de diepteligging van de grachtvullingen is onder meer bepaald op basis van de diepteligging van het zand. Tijdens het onderzoek bleek dat er sprake was van drie grachttypen:

- ten eerste de grachten rondom Oud Hof. Deze worden gekenmerkt door een vulling die bestaat uit een zandig, donkergrijs pakket met daaronder een pakket veen (riet- en/of mosveen) op gefundeerd, lichtgrijs zand. Vanwege de diepteligging van het gefundeerde zand lijkt het er op dat de grachten zijn uitgegraven tot in dit zand. Indien dit niet het geval is geweest, is de werkelijke diepteligging van de basis van de gracht (in dat geval uitgegraven tot in het veen) niet waargenomen. De maximale zanddiepte is 270 cm -Mv;
- ten tweede de gracht tussen de twee hoven. Deze kent een vergelijkbare vulling. De maximale zanddiepte bedraagt 235 cm -Mv;
- ten derde de gracht aan de noordwestzijde van Oud Hof en de afvoer van de gracht naar de Mark. In deze boringen is de basis van de gracht moeilijk vast te stellen. Het is niet uitgesloten dat deze in (de top van?) het veenpakket ligt. In dat geval is de maximale diepte van de gracht 280 cm -Mv. Het veen reikt in dit deel van de omgrachting in de meeste gevallen tot dieper dan 3,0 m -Mv.

3.3.5 Archeologische vondsten

In verschillende boringen zijn fragmenten baksteenpuin aangetroffen; fundamenteën ontbreken. Het meeste puin bevindt zich (op maximaal 100 cm -Mv) in een donkergrijs pakket zand dat ligt op veen op het dekzand of op een voormalige gracht. In één geval ligt dit zandpakket op het gefundeerde zand van de zandopduiking. Het pakket zand met puin komt ook buiten Oud Hof voor. Een mogelijke verklaring voor de aanwezigheid van het zandpakket met puin is de egalisatie van de dekzandopduiking ten tijde van de aanleg van het Mastbos, waarbij puinfragmenten over een groter terrein verspreid kunnen zijn geraakt. Dit houdt dan wel in dat de mogelijke erosie van Oud Hof voor de 16e eeuw heeft plaatsgevonden. Een andere, mogelijk meer reële verklaring is dat het een fluviale afzetting betreft die door de Mark is achtergelaten na het verlaten van de dekzandopduiking, waardoor het puin is verplaatst. In de overige gevallen bevindt het puin zich (op maximaal 70 cm -Mv) in de top van het zandlichaam op Oud Hof. Dit puin is mogelijk gerelateerd aan de voormalige bebouwing van Oud Hof. Opvallend is dat bijna alle waarnemingen zijn verricht op de verwachte locatie van de voorhof. Dit lijkt in tegenspraak met de eerder gestelde hypothese dat het grote eiland een voorburch of iets dergelijks is en dat het eigenlijke, verdedigbare gebouw op het kleine eiland stond. De verzamelde archeologische resten lijken het omgekeerde te onderbouwen. Dit hoeft niet het geval te zijn wanneer op de hof een houten toren heeft gestaan en op de voorhof boerderijen die later vervangen zijn door stenen boerderijen.

In de venige vulling van de gracht op een diepte van 280 cm -Mv tot 235 cm -Mv werd naast roodbakkerend aardewerk ook 14^e eeuwse Elmpt-aardewerk aangetroffen. Het veenpakket ligt direct op

---

¹² Van Kempen & Polman 2002.

het vaste dekzand. In dit dekzand onder een pakket veen van deze voormalige gracht werd verder op 190 cm –Mv nog een fragment bot aangetroffen.

3.3.6 Aantasting van Oud Hof

In het zuidwestelijke deel werd de begrenzing van de gracht niet teruggevonden. Waarschijnlijk is dit het gevolg van latere insnijdingen van de Mark, waardoor een deel van het grachtensysteem en van het binnenterrein is aangetast (zoals Leenders ook veronderstelde). Dat sprake is van erosie, blijkt ook uit de breedte van de zandlichamen (hof en voorhof). Wanneer de historische kaart uit 1621 (Lips) wordt vergeleken met de resultaten van onderhavig onderzoek, blijkt dat de voorhof tegenwoordig circa 20 m en de hof circa 15 m smaller is dan in 1621 (naast de betrouwbaarheidsmarge van de Lips-kaart). Ter hoogte van Oud Hof is de loop van de Mark in de jaren 70 van de 20^e eeuw nauwelijks veranderd. Ook op de historische kaart uit de periode 1838-1857 komt de loop nauwelijks in de buurt van Oud Hof. De erosie is dan ook waarschijnlijk vóór de 19e eeuw opgetreden.

In de jaren 70 van de 20e eeuw is de Mark rechtgetrokken en (plaatselijk) verbreed. Bij deze werkzaamheden is zand vrijgekomen dat onder andere gebruikt is om bestaande meanders te dempen. Uit het booronderzoek blijkt dat delen van percelen bij en rond Oud Hof zijn opgehoogd met zand met een maximale dikte van 90 cm.

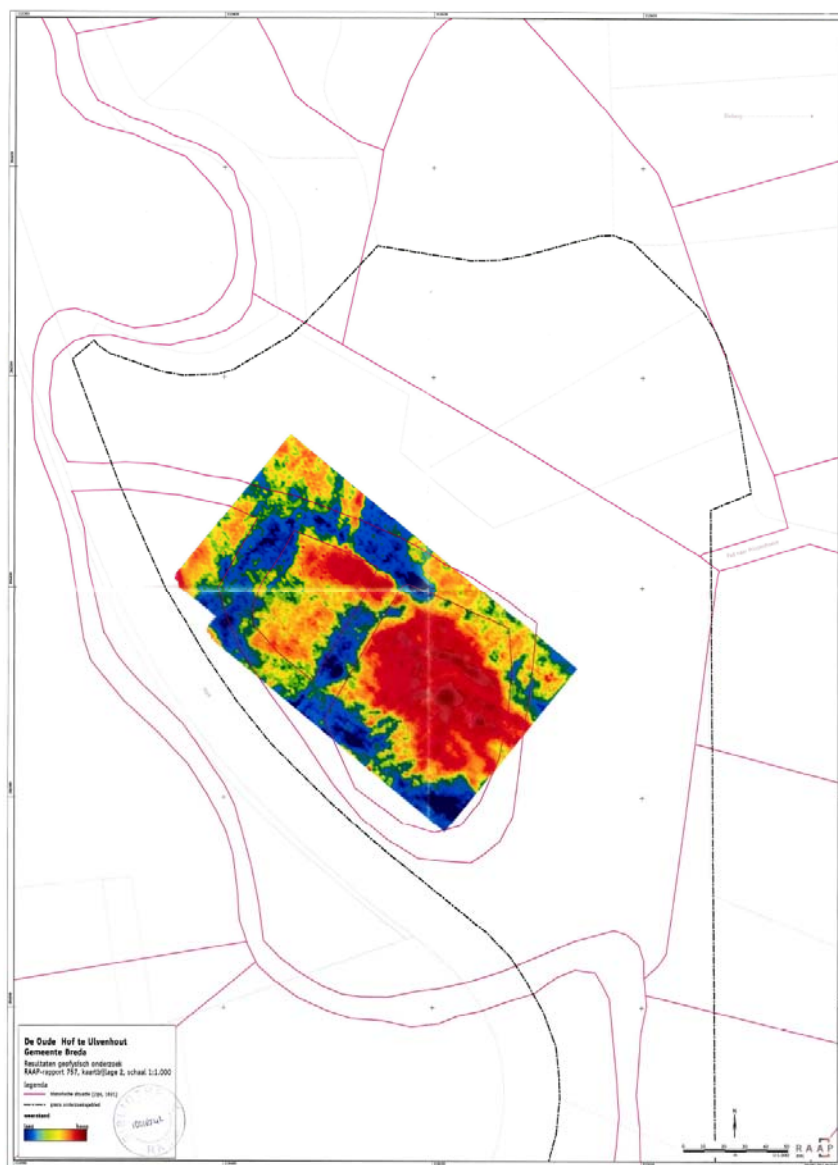

Fig. 9: Resultaat van het geofysisch onderzoek door RAAP in 2001 (uit RAAP rapport 757).

3.3.7 Geofysisch onderzoek

De resultaten van het geofysisch onderzoek komen sterk overeen met die van het booronderzoek en de hoogtemetingen (zie fig. 9). Er zijn aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van stenen structuren (funderingen bijvoorbeeld) zoals die tijdens archeologisch onderzoek in de 18e en het begin van de 20^e eeuw zijn vastgesteld.¹³ Tijdens het booronderzoek ter controle van de hoge weerstandswaarden (die in het algemeen kunnen wijzen op de aanwezigheid van muurresten) is echter geen baksteenmateriaal vastgesteld. Mogelijk zijn de fundamenteën tijdens eerdere opgravingen reeds voor een groot deel verwijderd.

3.3.8 De toegankelijkheid van Oud Hof vanaf de hoge gronden

De toegang naar Oud Hof is mogelijk een pad geweest dat in het verlengde lag van het pad naar de Prinsenhoeve. De afstand tot de hoge dekzandrug is hier ook het kortst. Dat hier een toegang is geweest, blijkt ook uit het historisch onderzoek. Op de kaart uit 1621 is zichtbaar dat het 'hofterrein' aan de oostzijde middels een pad met de hoeve van Ulvenhout (huidige Prinsenhoeve) verbonden was. Mogelijk betreft het de oude, middeleeuwse toegangsweg naar de omgrachte hof. Het is opmerkelijk dat de perceelsscheiding ten oosten van het omgrachte terrein dezelfde knik vertoont als de oostelijke grachten van de 'voorburcht'. Waarschijnlijk bevond de voormalige ingang (met brug) naar het complex zich ter plaatse van deze knik in de grachten. Indien aangenomen wordt dat het grote omgrachte terrein een voorburcht of iets dergelijks is en op het kleine omgrachte terrein het hoofdgebouw stond, dan is het logisch dat men via het grootste terrein het complex binnenkwam. Indien een omgekeerde indeling wordt aangenomen, is het niet logisch om via het grootste terrein binnen te komen. Het kleine en het grote eiland waren dan onderling weer met een brug verbonden.

---

¹³ Van Goor, 1744; Buiks, 1983 & 1997.

4. Vraagstellingen

De geplande ingrepen ten behoeve van natuurontwikkeling rond Oud Hof betreffen de aanleg van een nieuwe meander van de Mark en het uitgraven van de grachten rond Oud Hof (zie fig. 10). Omdat uit het vooronderzoek door RAAP niet duidelijk was wat de gaafheid van de mogelijk bewaarde archeologische resten in de bodem feitelijk waren, en met name van de grachten, is in overleg met het Waterschap en Dienst Landelijk Gebied door de gemeente Breda besloten een nader archeologisch onderzoek in de vorm van proefsleuven uit te voeren bij Oud Hof. Het aanvullende archeologische onderzoek zou informatie op kunnen leveren over de loop, breedte en diepte van de grachten ten behoeve van een betere reconstructie van het cultuurhistorisch relict Oud Hof.

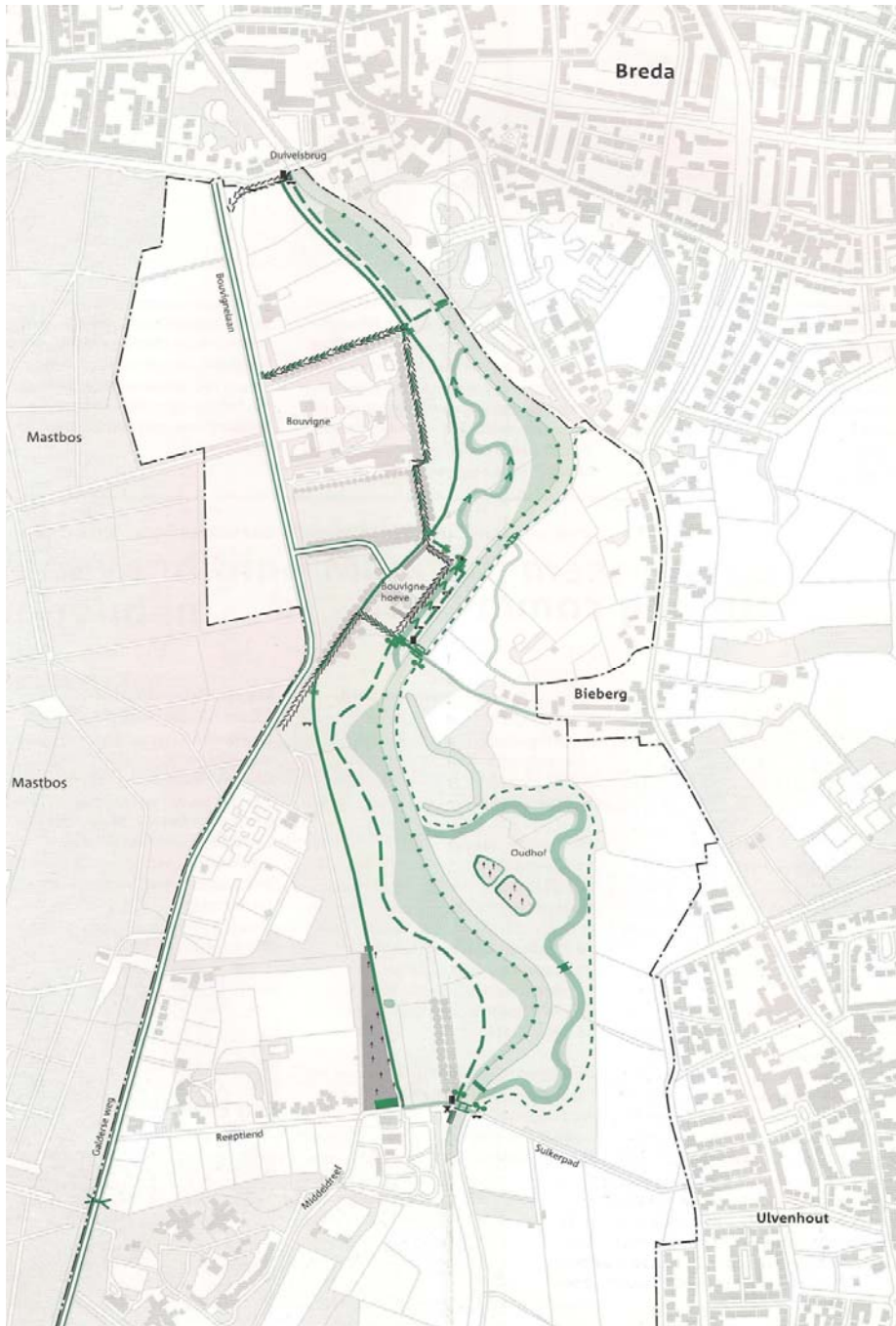

Fig. 10: Toekomstig inrichtingsplan Oud Hof en omgeving (Bron: Dienst Landelijk Gebied).

Het inventariserend archeologische onderzoek had tot doel om de archeologische verwachting uit het vooronderzoek van RAAP te toetsen en, wanneer bewoningssporen zouden worden aangetroffen, om inzicht te krijgen in de locatie, aard, omvang, datering en conservering van de archeologische waarden. Aansluitend dienden de archeologische resten zodanig te worden gedocumenteerd dat een antwoord kon worden verkregen op de volgende specifieke onderzoeksvragen:

1. Vaststellen aan- of afwezigheid van archeologische resten, en met name van de versterkte middeleeuwse woonplaats Oud Hof.
2. Vaststellen van karakter, datering en dichtheid van archeologische resten.
3. Vaststellen van conserveringsconditie van de archeologische resten.
4. De lange termijn ontwikkeling van de bewoning rond de versterkte middeleeuwse hoeve "Oud Hof" en het gebruik van de ruimte waardoor een duidelijk beeld gevormd kan worden van de bewoningsgeschiedenis in al zijn aspecten.

5. Werkwijze

5.1 Proefsleuvenonderzoek Oud Hof

Het archeologisch proefsleuvenonderzoek werd uitgevoerd van 3 t/m 9 mei 2003 door de toenmalige afdeling archeologie van de gemeente Breda.

Het inventariserend archeologisch onderzoek is uitgevoerd door middel van de aanleg van negen proefsleuven van ten minste vier m breed (zie fig. 11); uitzondering hierop is werkput 9 met maar twee m. De lengte van de sleuven varieerde van 10 tot 32 m. De proefsleuven werden op diverse plaatsen dwars op de verwachte omgrachting aangelegd. De putten zijn dan ook noord-zuid dan wel oost-west georiënteerd. De diepte van de werkputten varieert van 100 tot 150/200 cm onder maaiveld. In enkele werkputten zijn diepere profielkolommen aangebracht om de bodemopbouw goed in kaart te kunnen brengen. Door de lage ligging in het beekdal van de Mark, de lemige ondergrond en het opkomend grondwater en de overvloedige regenval in de week van het veldwerk, werd het tekenwerk en de interpretatie van de sporen sterk bemoeilijkt.

Na aanleg van de eerste geplande zeven proefsleuven over het op de bevindingen van RAAP gebaseerd tracé, bleek dat deze oorspronkelijke sleuven niet toereikend waren om een overzicht van het verloop en de vorm van de gracht te krijgen, waarna nog twee nieuwe sleuven aangelegd werden aan de hand van de resultaten van de eerste zeven. Werkput 8 en 9 werden aangelegd omdat de loop van de gracht tussen de twee eilanden en aan de westzijde van Oud Hof nog niet goed in beeld was. De sleuven zijn in volgorde van aanleg genummerd.

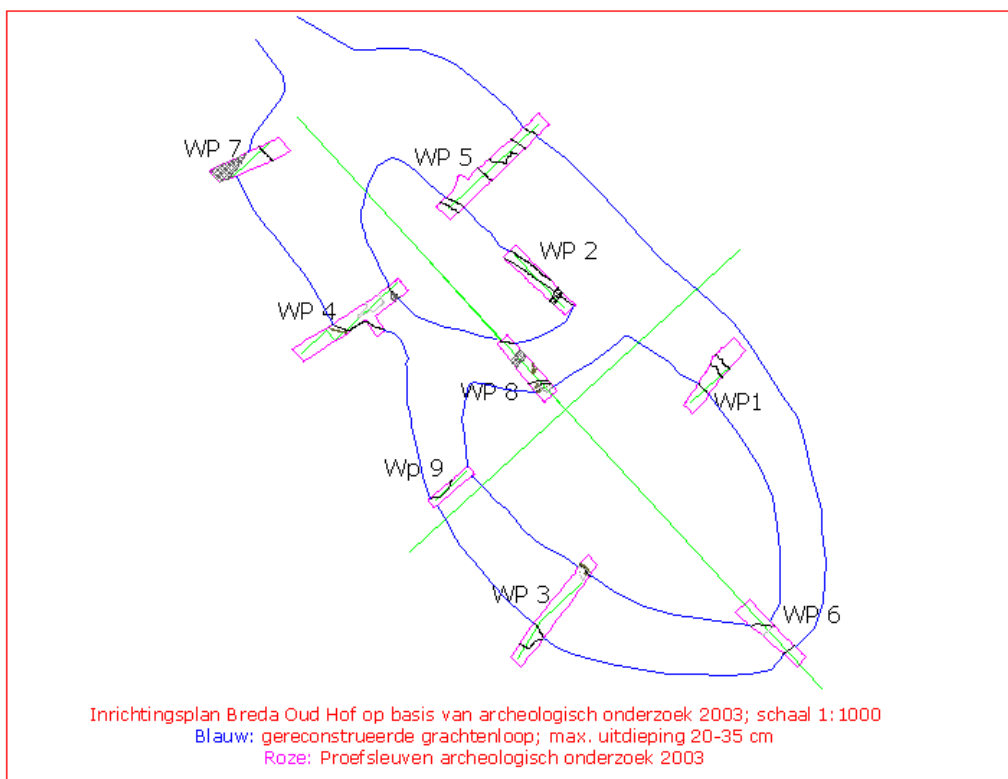

Fig. 11: Puttenplan Oud Hof.

Bij het vlaksgewijs aanleggen van de proefsleuven werd de bovengrond, bestaande uit de bouwvoor en/of het zandpakket tot op de veenlaag, leemlaag of het dekzand afgegraven met een gladde bak, zodat de eventueel aanwezige grondsporen duidelijk zichtbaar werden. Van elke sleuf werd in ieder geval een bodemprofiel gedocumenteerd en geanalyseerd. Van werkput 4 en 5 zijn de zuidelijke bodemprofielen in zijn geheel getekend en beschreven.

5.2 Archeologische begeleiding

Naar aanleiding van de resultaten van het archeologisch proefsleuvenonderzoek, werd in een bijeenkomst op 12 september 2003 op het provinciehuis, waar naast de gemeente Breda ook vertegenwoordigers van de provincie, de ROB en DLG aanwezig waren besloten tot een nieuw inrichtingsplan voor Oud Hof:

1. De grachten van het Oud Hof worden niet uitgegraven. De grachten zullen wel volgens de aangetroffen contouren van het archeologisch onderzoek in 2003, licht worden uitgediept (tot maximaal 35 cm onder het maaiveld). Door de geringe diepte en de reeds geconstateerde verstoring van de bovengrond zullen de archeologische waarden intact blijven. Een uitzondering hierop vormt de middengracht waar resten van de brug tussen de twee eilanden op een diepte van 80 cm zijn aangetroffen. Hier is een maximale uitdieping van 20 cm vereist om de archeologische waarden voldoende te beschermen. Omdat er verder geen sprake is van struik- of boombegroeiing zal de beworteling en daarmee de aantasting van het bewaard gebleven hout zeer beperkt zijn.
2. De beide eilanden worden tot maximaal een meter opgehoogd, zonder dat daarvoor vergravingen hoeven plaats te vinden. Daardoor worden deze terreinen wel extra geaccentueerd. Mede door het hoogteverschil en straks het verschil in vegetatie wordt Oud Hof zichtbaar gemaakt.
3. Op één locatie (bij de SBB-boerderij en eventueel ook aan de zijde van Ulvenhout) komt een informatiepaneel met plattegrond en de resultaten van het historisch en archeologisch onderzoek.

De voorgestelde maatregelen hebben tot resultaat dat de aanwezige archeologische waarden op de locatie niet worden aangetast en dat het object veel zichtbaarder wordt. Daarmee wordt bereikt dat het Oud Hof opnieuw een plaats zal krijgen in de beleving van het verleden door de inwoners van de gemeente Breda en alle andere belangstellenden voor het cultuurhistorisch erfgoed. Bovendien krijgt het gebied meer gradiënten in vocht en voedselrijkdom en is het gebied daardoor goed beheerbaar.

Het uitgraven van de grachten rond Oud Hof tot een diepte van 20 tot 35 cm en een deel van de nieuwe meander van de Mark is laagsgewijs gebeurd onder archeologische begeleiding van een archeoloog. Daarnaast is een deel van het uitgraven van de nieuwe meander van de Mark gevolgd. Het betreft het deel ten zuiden van Oud Hof, waar de meander een deel van de dekzandrug raakte en waar een hoge archeologische verwachting voor gold op basis van het vooronderzoek door RAAP. Deze werkzaamheden vonden plaats in het najaar van 2003. De taak van de archeoloog was de kraan aan te sturen zodat de meander werd uitgegraven tot een niveau waarop archeologische sporen zichtbaar zouden kunnen zijn, alvorens verder te verdiepen. Het uitgegraven zand is gebruikt om de twee eilanden van Oud Hof tot maximaal 1.0 m op te hogen. Ingeval bij de ontgrondingswerkzaamheden archeologische resten zouden worden aangetroffen, zouden de werkzaamheden gedurende een korte periode (doorgaans niet meer dan enkele uren) worden stilgezet om de betreffende archeologische vondsten te documenteren en archeologische sporen vast te leggen.

Tot slot werden aan de overzijde van de Mark nog archeologische resten ingetekend, die hier bij het afgraven van de bovengrond tevoorschijn waren gekomen.

6. Resultaten

6.1 Proefsleuven onderzoek

Het proefsleuven onderzoek bevestigt het vermoeden dat Oud Hof op een dekzandkop ligt waarbij de rondom gelegen oorspronkelijke laagte opgevuld is door een veenpakket met daaronder klei- en zandlaagjes. Het dekzand bevindt zich op een diepte van 1.20 tot 3.00 m onder maaiveld. Zowel de beekloop als het veen hebben hierin sporen achtergelaten.

In het westen, dicht bij de huidige Markloop, uit zich dat in de aanwezigheid van een flink pakket geoxideerd zand, dat naar het oosten toe dunner wordt, om uiteindelijk te verdwijnen. Dan is er verder sprake van schoon wit tot lichtgrijs (verplaatst) dekzand, wat in het oostelijk deel van Oud Hof soms iets van een gelaagdheid heeft, waarin zandige en venige laagjes elkaar afwisselen. Hier en daar bevindt zich tussen de onderste veenlaag en het dekzand ook nog een grijsblauwe kleilaag, die waarschijnlijk fluviatiel van oorsprong is, het gevolg van periodieke overstromingen. Dezelfde geomorfologische bodemopbouw werd bij de archeologische begeleiding van de nieuw te graven meander ten zuidoosten van Oud Hof waargenomen in werkput 100 (zie fig. 12).

Het natuurlijke veen gaat (vooral aan de oostkant) onzichtbaar over in de veenvulling van de gracht. De gracht kan alleen onderscheiden worden door de aanwezigheid van laag 17, de oorspronkelijke grachtvulling.

Fig. 12: Bodemprofiel werkput 100, aanleg nieuwe meander.

De bodemopbouw maakt duidelijk dat het terrein tot een diepte van gemiddeld 1.00 m onder maaiveld is omgeploegd. Deze verstoring lijkt samen te hangen met de egalisatie van het terrein in de jaren 70 van de 20^e eeuw met groot materieel waarbij veel grond is verschoven en omgezet. Het terrein loopt tegenwoordig ook af van 2.05 +NAP in het oosten naar 1.88 +NAP in het westen nabij de Mark. Deze egalisatie vond vrijwel zeker plaats samen met de kanalisatie van de Mark waarbij de rivier werd rechtgetrokken. De hogere dekzandkoppen van de twee wooneilanden, waar naar alle waarschijnlijkheid de nederzetting lag, zijn waarschijnlijk ook deels verstoord door aftopping van de bodem. Aan de zuidzijde van werkput 8, maar ook in het oosten van werkput 4, was in het vlak duidelijk zichtbaar dat de bodem hier tot in het gele dekzand verstoord was (zie fig. 14). De verstoorde

bovenlaag van ca 1.00 m lag hier direct op een dieper niveau van het dekzand. Her en der in de werkputten was deze verstoorde bovenlaag meer dan 1 m dik. Een deel van de bewoningssporen lijkt door deze diepe grondbewerkingen dan ook verdwenen te zijn. Omdat het proefsleuvenonderzoek gericht was op het traceren van de grachten, is er niet gericht gezocht naar bewoningssporen op de twee wooneilanden.

Het archeologisch vooronderzoek toonde verder aan dat de conserveringstoestand van de grachten nog uitzonderlijk goed is. In alle negen aangelegde werkputten is een deel van de grachten van Oud Hof aangesneden op een diepte van één meter onder maaiveld of meer (zie fig. 13). Op zes plaatsen is daarbij ook de volledige oorspronkelijke breedte van de gracht doorsneden. De breedte van de grachten varieert van 8 tot 10 m in het zuiden en westen tot ruim 20 m in het noordoosten. Dit komt overeen met wat eerder bij het booronderzoek werd vastgesteld. In totaal omsloten de grachten een gebied van 200 x 100 m. De loop van de grachten lijkt nog wel de achtvorm te volgen maar de vorm lijkt minder volmaakt te zijn. Het onderzoek bevestigt het vermoeden dat het kleine eiland met bredere grachten en het grote eiland met een smallere waterloop omringd was. De omvang van het kleine eiland op basis van het onderzoek bedraagt 23 bij vermoedelijk ca 45 m terwijl de omvang van het grote eiland ca 65 bij 45 m bedraagt. De diepte van de gracht varieert van 1.50 m in het westen tot 1.70 m in het oosten. De gracht is aan de kant van de Mark minder diep en breed en lijkt in één van de werkputten bijna niet aanwezig te zijn. De gracht is aan de oostzijde mogelijk beter bewaard gebleven doordat hier in de jaren 70 zand op is aangebracht vanwege de oorspronkelijke lagere ligging.

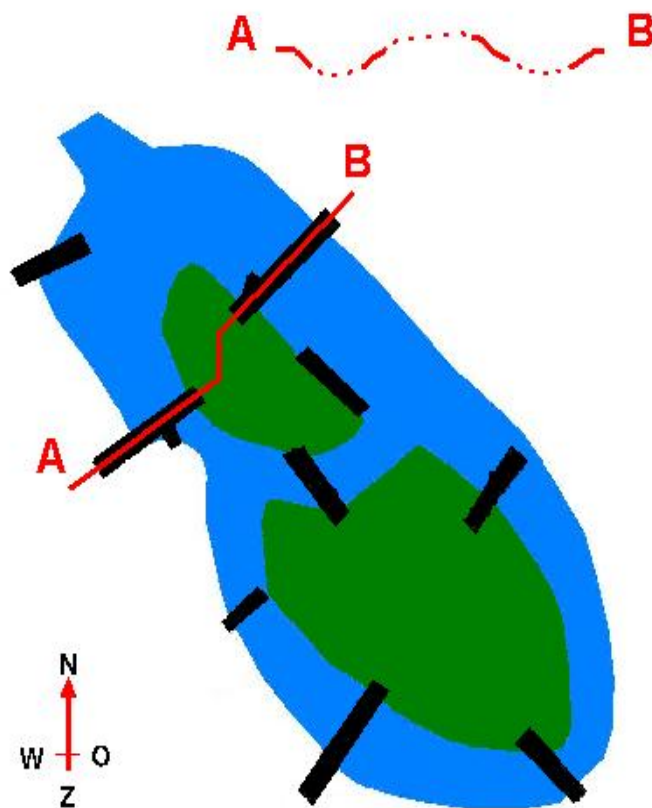

Fig. 13: Overzicht Oud Hof met reconstructie verloop grachten en oorspronkelijk reliëf.

De onderste grachtvulling bestond uit een grijze tot donkergrijze (soms weinig, soms kleiig) zandlaag, die waarschijnlijk het resultaat is van het langzaam dichtslibben van de gracht na openlegging. Deze laag 17 werd op diverse plaatsen in zowel profiel als vlak aangesneden en bevat diverse vondsten die overwegend dateren in de 12^e - 13^e eeuw. Bij de brugresten en grachtbeschoeiing tussen de twee eilanden in, werd een concentratie aardewerk in deze laag aangetroffen met daarbij een opvallend grote handgevormde baksteen (afm. ?x13x6.5 cm) met twee vingerindrukken (zie hoofdstuk 7). In werkput 2 werd in deze laag echter ook een vuursteenafslag gevonden, waarschijnlijk het gevolg van secundaire depositie. Hierboven ligt een veenpakket (laag 16) met veel plantenresten, maar met

vrijwel geen vondsten. Deze veenlaag dateert van na de bewoningsfase, toen het terrein verwilderde en dichtgroeide met riet en bos en mogelijk van de stroominvloed van de Mark afgesneden werd. Bekend is dat de percelen van Oud Hof in de 16^e eeuw werden gebruikt als boomkwekerij van de heer van Breda. Sporen van deze boomteelt zijn nog terug te vinden in de veelvuldig aanwezige boomwortels en –stronken in de veenlaag van de gracht (zie fig. 15). Deze laag werd bedekt door een zandpakket dat naar alle waarschijnlijkheid het resultaat is van het uiteindelijk dempen van de hele gracht, ergens tussen 1621 en 1713. Deze laag is echter niet overal teruggevonden, wat het gevolg is van ophoging en egalisatie van het hele terrein in de jaren '70, toen de loop van de Mark gekanaliseerd werd. Deze recente lagen zijn niet overal even dik, en komen in verschillende samenstellingen voor, wat echter eerder het resultaat zal zijn van het uitrijden van ladingen grond dan van verschillende fasen in de archeologische zin van het woord. Hier en daar lijkt het er ook op dat materiaal van de gracht met een shovel verplaatst is, zonder dat het daadwerkelijk verwijderd werd.

Fig. 14 en 15: Links de verstoorde bovengrond in werkput 4 bij Oud Hof met opkomend grondwater, en rechts zicht op de venige grachtvulling van werkput 8 waarin veel boomstronken aanwezig waren.

De gracht is in de loop der tijd (nadat Oud Hof niet meer bewoond werd) opgevuld met begroeiing van riet en bomen; deze vormen de grootste opvulling van de gracht: een dik compact organisch pakket met slechts weinig vondstmateriaal als aardewerk of baksteen. Dit dikke veenpakket heeft er later voor gezorgd dat de oorspronkelijke grachtvulling met (an)organische vondsten als aardewerk en hout op een groot aantal delen van het terrein nog uitstekend bewaard is. Vuurstenen werktuigen uit het veen waaronder een kling tonen aan dat het gebied al in de Steentijd bewoond was. Het archeologisch materiaal uit de onderste vulling van de gracht is niet ouder dan de 13e/14e eeuw en kan dus samenhangen met de overgang van Thorn naar Breda. In een enkele put (m.n. aan de westkant) werd een grachttopvulling gevonden uit vermoedelijk de 17e eeuw met daarin veel baksteenfragmenten. Deze opvulling van de gracht dateert waarschijnlijk uit de periode dat het terrein geschikt werd gemaakt voor bosbouw. De resten van de boomteelt zijn teruggevonden in de vorm van flinke boomwortels in de vulling van de gracht.

In werkput 5, aan de oostzijde van het kleine eiland, is de aanzet van de kleine woonheuvel aangetroffen (zie fig. 16). Uit het onderzoek blijkt dat het gaat om een natuurlijke verhoging in het landschap; antropogene ophogingen werden niet vastgesteld. Een versterking op een kunstmatig opgeworpen hoge heuvel zal hier dan ook niet bestaan hebben. In werkput 5 was de dekzandkop duidelijk aanwezig onder een natuurlijk veenpakket aan de westzijde in het zuidelijke bodemprofiel. Het dekzandniveau liep hier over een afstand van 2,5 m 165 cm op (van 0.30 m - naar 1.35 m +NAP).

In het uiterste westen werd het dekzand afgetopt door de verstoorde bovenlaag. In geen van de andere werkputten kon een ophoging van de eilanden worden bevestigd.

Fig. 16: Aanzet tot de woonheuvel aan de westzijde van het zuidelijke bodemprofiel van werkput 5.

Op verschillende plaatsen in de grachten werden resten van houten beschoeiingen aangetroffen, waaronder de houten palen van de voormalige brug tussen de twee eilanden (zie fig. 17 en 18). In de werkput 8 tussen het grote en kleine eiland zijn een aantal grote houten brugstaanders gevonden die bewerkt zijn. De palen waar de brug op lag, hadden een doorsnee van meer dan een halve meter. Daarnaast werden rechthoekige balken aangetroffen, mogelijk onderdelen van de brugliggers. Een van de brugstaanders is bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek (M. 14). Helaas was het monster niet met zekerheid te dateren. Het had voldoende jaarringen (122), maar was zeer onregelmatig door de aanzet van nieuwe takken.¹⁴ Daarop is in overleg met L. Kooistra van BIAAX Consult besloten, om een monster van het spinthout uit dezelfde paal (halve boomstam) in te sturen voor een ¹⁴C-ouderdomsbepaling. Hieruit bleek dat de brug gedateerd moest worden in de 16^e eeuw, 1515-1597 cal. n.Chr. ± 35 jaar (1 sigma).¹⁵ Deze datum lijkt samen te hangen met de aanleg van een boomkwekerij in de 16^e eeuw en dus niet met de periode van Oud Hof zelf. Bekend is dat er in 1516 wilgenpoten werden gezet op het terrein, terwijl in 1521 9000 berken vanaf Oud Hof werden overgebracht naar het in aanleg zijnde Mastbos.

Fig. 17 en 18: Houten brugstaanders in werkput 8

¹⁴ RING Intern Rapport 2003 (071), Amersfoort, drs. A.E.M. Hanraets.

¹⁵ Datering GrA-25047

In drie werkputten zijn verder houten beschoeiingen van de gracht aangetroffen (zie fig. 17). Het gaat om beschoeiing van verticaal ingeslagen paaltjes aan de buitenrand van het kleine eiland en de binnenzijde van het grote wooneiland. Op andere plekken waar een deel van de oever werd blootgelegd, ontbrak deze beschoeiing. De beschoeiing bestond uit kleine aangepunte paaltjes (diameter max. 10 cm), die door het verblijf onder het grondwater goed bewaard zijn gebleven. Beschoeiing werd aangetroffen in werkput 4 aan de buitenzijde van de westelijke gracht van het kleine eiland; in werkput 3 aan de binnenzijde van de westelijke gracht van het grote wooneiland en aan de binnenzijde van het grote wooneiland in werkput 8, vlakbij de plek waar de brug tussen de twee eilanden werd aangetroffen (zie fig. 19). In werkput 3 werden in de gracht zelf nog een tweetal restanten van paaltjes aan de oostzijde aangetroffen. Mogelijk betreft het hier een oudere fase van de grachtbeschoeiing.

Fig. 19: Grachtbeschoeiing van houten paaltjes in werkput 4.

6.2 Archeologische begeleiding

Grachten Oud Hof

De archeologische begeleiding van het uitgraven van de grachten en het ophogen van de wooneilanden leverde geen aanvullende informatie op.

Nieuwe meander ten zuidoosten van Oud Hof

Ook bij het uitgraven van de nieuwe meander ten zuidoosten van Oud Hof, werden geen grondsporen of vondsten aangetroffen (zie fig. 20). Wel werd bij het dieper uitgraven van de meander tot een diepte van ca 5 m onder maaiveld een goed beeld verkregen van de gevarieerde bodemopbouw van het Markdal. De bodem bestond bovenin uit veen op dekzand, waarin veel ijzervorming was opgetreden. Onder het dekzand werden verschillende bodemlagen zichtbaar die dateren uit het Pleistoceen. Eerst werd een laag grijsbruin kleiig zand zichtbaar, die naar het oosten toe dunner werd. Hier en daar zijn

meerdere (resten van) geulen zichtbaar die te herkennen zijn aan de veenopvullingen. Twee van deze geulen zijn botanisch bemonsterd; in een van de geulen is ook een kleine houten balk aangetroffen met mogelijke bewerkingen. Onder de leemlaag werden Jong-Pleistocene afzettingen (10.000 jaar en ouder) aangetroffen die afwisselend bestond uit zand en veen.

Fig. 20 t/m 23: Overzicht van het archeologisch begeleide terrein (werkput 10) aan de overzijde van de Mark tegenover Oud Hof met een overzicht van de diverse aangetroffen sporen in het beekdal van de Mark, waaronder rechtsboven kuil C1.

Inrichtingsplan Bieberg

Naast de aanleg van een nieuwe meander en de reconstructie van de grachten van Oud Hof, vonden er in het kader van het inrichtingsplan Bieberg nog meer grondwerkzaamheden plaats in het Markdal. Zo'n 40 hectare nieuwe natuur werd ontwikkeld. Vanwege de lage archeologisch verwachting werden deze gebieden echter niet onderzocht. Onterecht, zo bleek. Bij het afgraven van de bouwvoor aan de westzijde van de Mark (zie fig. 20 t/m 23), pal tegenover de locatie van Oud Hof, werd namelijk door amateur archeologen tijdens deze ontgrondingswerkzaamheden een hoogversierde Vlaamse schenkan van rond 1300 na Chr. gevonden (zie fig. 24). De kan werd vermoedelijk gevonden in een kuil met houten beschoeiing (WP 10, C1). Bij inspectie van het terrein door medewerkers van de afdeling archeologie werden meerdere sporen aangetroffen, waaronder enkele kuilen die reeds grotendeels waren uitgegraven. De kuil met beschoeiing waar de schenkan uit afkomstig is, werd naar alle waarschijnlijkheid ook aangetroffen. Deze donkergrijze kuil had een beschoeiing van palen aan de buitenzijde met daarbinnen nog een vlechtwerkmand. Het lijkt erop dat de kuil gefungeerd heeft als waterkuil; een functie als rootkuil kan echter niet worden uitgesloten. De kuil lag op een zandige ondergrond; niet duidelijk is waar de Mark eerder stroomde. Bij de inspectie van het ontgronde terrein werd de variatie in bodemopbouw ook hier in het vlak duidelijk, waardoor interpretatie van zandvlakte, oever en bedding niet mogelijk was. Uit de kuil is vooral grijs aardewerk afkomstig dat dateert in de late 13^e – 14^e eeuw. Dit soort kostbaar schenkgerij wordt opvallend vaak aangetroffen bij grote boerderijcomplexen uit de 13^e – 14^e eeuw. In het centrum van Breda werden

bijvoorbeeld grote hoeveelheden misbaksels gevonden in dumpkuilen op de oever van de Mark. Naast aardewerk, werd er ook een houten plankje van ca. 46 bij 17,5 cm in de kuil aangetroffen met een klein gat (doorsnee 2,5 cm) erin. De functie van het voorwerp is onbekend. De vulling is verder bemonsterd op botanische resten. Het hout was helaas niet geschikt voor een dendrochronologische datering omdat de plank gezaagd was uit de buitenste rand van de stam, waardoor deze te weinig jaarringen had.

Fig. 24: Hoogversierde aardewerk kan uit de 2^e helft van de 13^e eeuw of 1^e kwart van de 14^e eeuw.

Ten zuiden van deze waterkuil werd verder een afvallaag (WP 10, C2) aangetroffen naast een uitgegraven poel. Het vondstmateriaal bestond uit dierlijk botmateriaal van een koe, aardewerk uit de 16^e -17^e eeuw, fragmenten van een glazen fles, dakpannen, een tegel en een slijpsteen met slijpsporen.

In het afgegraven terrein net ten westen van de waterkuil, op de overgang naar een hoger gelegen zandrug, waren verder diverse paalsporen en greppels zichtbaar in het vlak. De sporen waren, net als de waterkuil, flink afgetopt door de graafwerkzaamheden, waardoor alleen de onderzijden nog zichtbaar waren. Niettemin waren deze sporen nog duidelijk zichtbaar en redelijk goed bewaard (diepte ca. 30 cm); van een aantal waren zelfs houtresten van de paalkern bewaard gebleven door de natte omstandigheden (zie fig. 25). Aardewerk ontbreekt hier. De sporen zijn globaal op het inrichtingsplan getekend en met GPS ingemeten door het ontbreken van een meetsysteem. Ook hier werd de interpretatie van de sporen, en met name de kuilen, bemoeilijkt door de wateroverlast van het opkomende grondwater. De datering van de vrij smalle greppels is niet duidelijk. Ze lagen nabij de paalkuilen en waren over een grotere lengte te volgen.

Fig. 25: Een van de aangetroffen paaltjes in werkput 10 in het Markdal.

7. Het vondstmateriaal van Oud Hof

7.1 Verspreiding en analyse vondsten

In totaal zijn er 342 vondsten aangetroffen (17,3 kilogram). Het vondstmateriaal bevat naast aardewerk ook keramisch bouwmateriaal, natuursteen, metaal, glas, sintels, pijpmateriaal, schelp en dierlijk botmateriaal. De datering van het vondstmateriaal dat aan Oud Hof te koppelen is, valt voornamelijk tussen de 13^e en de 18^e eeuw (daarnaast zijn er ouder gedateerde vindplaatsen). Het materiaal werd handmatig verzameld, waarbij een onderscheid gemaakt kan worden naar het feitelijke plangebied (werkput 1 t/m 9), de waarneming aan de overzijde van de rivier de Mark (werkput 10 en 11) en de archeologische begeleiding van het uitgraven van de nieuwe meander (werkput 100). Voor de verdeling van het vondstmateriaal zie tabel 1.

Tabel 1: verspreiding van de vondstem binnen het onderzoeksgebied

Werkput	Benaming	Aantal fragmenten	%
1 tot en met 9	Onderzoeksterrein Oud Hof	74	19,4%
10	Overzijde rivier de Mark	157	41,0%
11 en 100	Begeleiding aanleg nieuwe meander	111	39,6%

Opmerkelijk is dat de meeste vondsten buiten het door middel van proefsleuven onderzochte terrein zijn aangetroffen. Dit betekent enerzijds dat er waarschijnlijk meerdere archeologische vindplaatsen van oorsprong rond Oud Hof aanwezig zijn geweest. En anderzijds betekent het dat Oud Hof als woongebied blijkbaar lang in gebruik is gebleven. Het geringe aantal vondsten uit de grachten vormt een aanwijzing dat deze tot in (sub)recente tijden werd onderhouden. Er zijn onder uit de grachtvulling slechts enkele scherven volmiddeleeuws aardewerk aangetroffen, zie tabel 2.

Het aangetroffen laatmiddeleeuwse aardewerk is afkomstig van één of een beperkt aantal huishoudens. Behoudens een vetvanger en meerdere fragmenten hoogversierd aardewerk, spreekt uit de vormen en de aantallen geen bijzonder hoge of lage status. Het vondstmateriaal dat werd verzameld aan de overzijde van de Mark duidt op een bewoning in de directe omgeving vanaf de late 13^e eeuw. Net als op het terrein van Oud Hof zelf lijkt er een hiaat op te treden tussen de 15^e en 17^e eeuw.

De sporen jonger dan de Late Middeleeuwen bevatten te weinig vondstmateriaal om dieper in te kunnen gaan op de betekenis of de context. Het aangetroffen vondstmateriaal dateert eerder het gebruik van het terrein Oud Hof met het bijbehorende grachtsysteem, zonder dit gebruik nader te kunnen duiden. Bij gebrek aan bijbehorende sporen en structuren kan het vondstmateriaal niet nader geduid worden. Meest waarschijnlijk gaat het om de vulling van enkele afvalkuilen.

7.2 Aardewerk

Grijs- en roodbakend aardewerk maakt met 233 fragmenten ruim 61% uit van het totale vondstcomplex. Het gaat hierbij overwegend om 14^e en 15^e eeuws grijsbakend aardewerk en in mindere mate om roodbakend uit dezelfde periode. Voor het grijsbakkende aardewerk zijn er enkele fragmenten waarvan ook een late 13^e eeuwse datering vermoed mag worden. Het gaat daarbij onder andere om een randfragment van grijsbakend aardewerk met radstempelversiering (zie fig. 28) en een bodemfragment van een hoge cilindrische vorm met een vlakke onderzijde. Soortgelijke kannen zijn ook uit de binnenstad van Breda bekend. Deze worden daar tot een lokale pottenbakkerstraditie gerekend, die waarschijnlijk haar basis vindt in één of meerdere ateliers van Vlaamse pottenbakkers in de stad. Het meest sprekende voorwerp uit het vondstcomplex is een archeologisch complete kan van zogeheten hoogversierd aardewerk (zie fig. 24). Ook voor deze kan mag verondersteld worden dat deze ook in Breda vervaardigd kan zijn.

Er werden twee fragmenten van aardewerk uit Elmpt aangetroffen. Elmpt is gelegen net over de huidige grens in Duitsland, nabij Roermond.¹⁶ De vroegste productie wordt gedateerd aan het einde van de 12^e eeuw en bereikte in de 13^e eeuw haar hoogtepunt. Na 1325 zal de productie sterk zijn afgenomen of wordt het Elmpter product vervangen door lokaal vervaardigd aardewerk. Het materiaal

¹⁶ Verhoeven, A. Vroegmiddeleeuws aardewerk in de Kempen. Brabants Heem, nr. 45, 1993.

uit Elmpt bestaat over het algemeen uit grotere voorwerpen in een grijsbaksel met soms een metaalachtige glans. Het betreft overwegend handgevormd aardewerk met een grofzandig baksel. De breuk is over het algemeen enigszins lichter dan dat van het lokaal vervaardigde grijsbakkende aardewerk en over het algemeen is het Elmpter baksel ook harder gebakken dan het regulier grijsbakkende aardewerk.

Tabel 2: overzicht van het aangetroffen aardewerk

Wp nr	Spoor nr	Laag nr	Type context	Ge-wicht	Aan-tal	Omschrijving	Romeins gedraaid	Merov gedraaid	Karolingisch gedraaid	Volle ME	Post ME	Onduidelijk
1	0	0	Aanleg vlak	230	11	grijs, rood, steengoed	0	0	0	99	0	1
1	1	15	Gracht	60	3	grijs	0	0	0	100	0	0
1	1	17	Gracht	50	2	grijs	0	0	100	0	0	0
2	0	1	profiel	18	1	rood	0	0	0	0	100	0
3	0	0	Vlakvondst onderuit gracht	10	1	grijs	0	0	0	100	0	0
4	1	16	Gracht	34	1	grijs	0	0	0	100	0	0
5	0	0	Aanleg vlak, gracht?	16	3	rood, grijs, steengoed	0	0	0	50	50	0
8	0	0	Grachtvulling	78	4	grijs, protosteengoed	0	0	0	95	0	5
10	0	0	Aanleg vlak	484	31	rood, grijs, steengoed	15	0	10	35	40	0
10	1	4	Waterkuil	144	11	rood, grijs, met radstempel	0	10	0	90	0	0
10	1	11	Waterkuil	76	4	grijs, Elmpt, protosteengoed	0	0	50	50	0	0
10	2	4	Kuil	600	63	rood, steengoed, faience	0	0	0	0	100	0
100	0	0	Aanleg vlak	342	21	rood, wit, steengoed	0	0	0	0	100	0
11	0	0	Verstoord e grond	1642	115	grijs, rood, elmpt	0	0	0	85	10	5

Protosteengoed en steengoed zijn duidelijke argumenten voor een bewoning in de 13^e eeuw. Het gaat daarbij om meestal hoge(re) aardewerkvormen zoals drinkkannen en schenkkannen die relatief dunwandig zijn. Het steengoed ontwikkelde zich vanuit Duitse en Zuidlimburgse pottenbakkerscentra die het technologisch voor elkaar kregen steeds hogere oventemperaturen te halen. Niet alleen echter werd de temperatuur tijdens de feitelijke stookgang hoger, men kon de temperatuur ook beter beheersen. Als gevolg van deze technologische innovatie ging het product steeds meer sinteren. Onder sinteren wordt in dit verband verstaan het samensmelten van de klei of leem en de magering die samen het potlichaam voor de stookgang vormen. Als gevolg van de meer en meer optredende versmelting van beide onderdelen werden de poriën van de kannen verkleind, waardoor de voorwerpen minder vochtdoorlatend werden. Hierdoor onderscheiden ze zich van het op lagere temperatuur gebakken grijs- en roodbakkende aardewerk en maakte het juist voor het gebruik met vloeistoffen uitermate geschikt.

Het protosteengoed komt uit de fase dat men al wel aan het experimenteren was met de oventemperaturen maar dit nog niet geheel beheerste. Hierdoor is er sprake van een gedeelte versmelting van de oorspronkelijke klei en de magering. Een volgende stap is het bijna steengoed: ook hier is sprake van een zekere versmelting, maar op de breuk zijn nog wel delen van magering en klei onderling te onderscheiden. Bij het uiteindelijke steengoed is de versmelting echter compleet en zijn beide niet meer van elkaar te onderscheiden.

Fig. 26 t/m 29: Aardewerkfragmenten uit de 12/13^e eeuw gevonden in de onderste grachtvulling van Oud Hof en in de waterkuil aan de overzijde van de Mark. Boven protosteengoed en daaronder grijsbakkend aardewerk.

Fig. 30: Divers roodbakend geglazuurd laatmiddeleeuws aardewerk uit de verstoorte vlakken van werkput 11.

7.3 Bouwmateriaal

De aangetroffen bouwmaterialen zijn onder te verdelen in keramische bouwmaterialen en bouwmaterialen van natuursteen. Onder de eerste categorie zijn meerdere baksteenfragmenten aangetroffen, overwegend op het terrein van Oud Hof. Van twee fragmenten konden een breedtemaat en een hoogtemaat worden genomen (respectievelijk 13cm en 7cm). Ook werden er enkele fragmenten van roodbakkerende daktegels en een enkele vloertegel aangetroffen. Aan natuursteen werd vooral (dak) leifragmenten aangetroffen. Ook werd in werkput 4 een fragment tufsteen aangetroffen. Zowel op het terrein van Oud Hof als op de andere onderzochte terreinen werden ook meerdere kiezels verzameld. In hoeverre deze kiezels met een oude beekbedding van de Mark of aan de formatie van Sterksel moet worden toegewezen is niet geheel duidelijk.

Tabel 3: overzicht van het aangetroffen bouwmateriaal

Materiaal	Wp nr	Spoor nr	Laag nr	Type context	Totaal gewicht	Totaal aantal	ME en PME aantal	Toelichting
Bouw-keramiek	1	0	0	Aanleg vlak	3180	16	16	Baksteen, 1 dakpan
Bouw-keramiek	1	0	1	profiel	1210	13	13	Baksteen
Bouw-keramiek	2	0	1	profiel	58	4	4	
Bouw-keramiek	5	0	0	Aanleg vlak	78	1	1	geglazuurde tegel
Bouw-keramiek	8	2	1	Gracht	3806	3	3	2 handgevormde baksteen met vingerindruk (afm. ?x13x6.5, 1 verbr tegel
Bouw-keramiek	10	0	0	Aanleg vlak	4442	3	3	1 tegel, 2 baksteen (afm. ?x13x7 en ?x12.5x6.5)
Bouw-keramiek	10	2	4	Kuil	196	5	5	4 dakpan, 1 tegel, 1 ?
Bouw-keramiek	100	0	0	Aanleg vlak	154	4	4	baksteen
Natuursteen	2	0	0	Aanleg vlak	6			verbrand
Natuursteen	3	0	0	Aanleg vlak	54			?
Natuursteen	5	0	0	Aanleg vlak	242			lei en kwartsitisch zandsteen
Natuursteen	10	0	0	Aanleg vlak	322			kiesel, lei en vuursteen??
Natuursteen	10	2	4	Kuil	74			onbekend
Natuursteen	10	2	11	Kuil	14			slijpsteen met slijpsoren
Natuursteen	100	0	0	Aanleg vlak	118			kiesel en (verbrande) lei/en onbekend

Fig. 31: Handgevormde baksteen gevonden in de onderste grachtvulling van werkput 8 naast de houten palen van de brug. Hierbij lagen ook enkele scherven 13^e eeuwse aardewerk.

7.4 Overig vondstmateriaal

Andere vondsten die zijn gedaan betreffen metaal, glas, pijpmateriaal, vuursteen, sintels, een mosselschelp en wat botmateriaal. Het gaat grotendeels om vlakvondsten waarvan de context niet duidelijk is. De aangetroffen zes botfragmenten zijn gedetermineerd als (groot/middelgroot) zoogdier maar waren niet nader op diersoort te brengen. De vuurstenen kling is afkomstig uit de onderste veenlaag van de woonheuvel van Oud Hof. Opvallend bij het metaal zijn de aantallen hoefijzers en musketkogels. Het bevestigt het veelvuldig gebruik van het beekdal de Mark in de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Tabel 4: overzicht van het overige aangetroffen vondstmateriaal

Vondst categorie	Wp nr	Spoor nr	Laag nr	Type context	Gewicht	Aantal	Toelichting
Metaal	1	0	0	Aanleg vlak	92	2	fragm 2 ME hoefijzers
Metaal	2	0	0	Aanleg vlak	36	7	recent en musketkogel
Metaal	4	0	0	Aanleg vlak	126	5	3 musketkogel, 1 spijker, 1 dekseltje?
Metaal	5	0	0	Aanleg vlak	54	7	spijkers, nagel en kogeltje
Metaal	10	0	0	Aanleg vlak	2526	6	2 hoefijzers, 3 onbekend, 1 hengsel en 1 gewicht?
Metaal	10	2	4	Kuil	204	3	spijker en onbekend
Metaal	100	0	0	Aanleg vlak	70	4	1 spijker, 1 musketkogel, 1 deksel en ? munt,
Glas	10	0	0	Aanleg vlak	36	2	recent: bodem melkfles?
Glas	10	2	4	Kuil	48	6	post ME glas, o.a. fles, glas
Pijpmateriaal	10	0	0	Aanleg vlak	16	2	pijp en steel
Vuursteen	2	0	1	profiel		1	
Vuursteen	5	0	0	Aanleg vlak		1	kling
Vuursteen	10	0	0	Aanleg vlak		4	3 stenen, 1 mogelijk afslag
Sintel	10	0	0	Aanleg vlak	10	1	groen gekleurde sinter?
Sintel	10	2	4	Kuil	40		metaalslak
Sintel	100	0	0	Aanleg vlak	6	2	1 gesinterd deel mal of vloertje?
Botmateriaal	10	2	4	Kuil	152	6	Onverbrand, koe?
Schelp	2	0	1	profiel	14	1	mossel

7.5 Paleobotanie

Er zijn zowel uit diverse sporen als uit de gracht rond Oud Hof en uit de kuilen aan de overzijde van de Mark monsters genomen van zowel de houten palen als de venige vullingen. Door geldgebrek is echter alleen het hout verder onderzocht op datering.

Tabel 5: overzicht van het overige aangetroffen vondstmateriaal

Wp nr	Cont nr	Laag nr	Type cont	ABM	Dendro	Hout	tekst hout
1	0	0	Aanleg vlak			M3	M3,1bewerkte plank
4	1	16	Gracht			M5	M5, zijn 8 fragmenten hout
8	2	6	Gracht		M14	M2,M1	M2,1stuk, M1,1stuk M14 opgestuurd naar RING
10	1	4	Kuil			M3,M4	M3,is bewerkte plank M4,is vlechtwerk
10	1	11	Kuil	M6		M7	M7,1 stuk boomstronk
10	3	2	Paalkuil			M11	M11,meerdere fragmenten hout
10	4	2	Paalkuil			M12	M12,meerdere fragmenten hout
10	5	2	Paalkuil			M13	M13,1 stuk
100	1	4	Bodemlaag	M9			
100	2	4	Bodemlaag	M10			
100	3	4	Gracht			M8	M8,1stuk (bewerkt?)

8. Synthese en conclusie

Als we alle gegevens die tot nu toe bekend zijn over Oud Hof onder de loep houden, kunnen we het volgende concluderen. Voor de bouw van het Oud Hof heeft men welbewust een dekzandkop in het lager gelegen drassige beekdal van de Mark gekozen. Deze donk of zandkop lag ingeklemd tussen de Mark in het westen en een oude meander van deze beek in het oosten. Deze oude meander was ongetwijfeld een natte, of zelfs vol met water staande depressie in het terrein. Vanuit strategisch oogpunt was dit een ideale ligging voor een burchtterrein: een hogere heuvel in een drassig dal, omgeven door een oude, natte meander en een stromende beek. Het hoogste punt van de dekzandopduiking ligt vlak onder de bouwvoor (35 cm -Mv). De moerassige en venige depressie is het uitgangspunt geweest voor de te graven grachten. Later zijn de grachten langzaam dichtgegroeid met planten, struiken en bomen waardoor er weer een veenlaag ontstond. De westzijde van Oud Hof is na het verlaten ook sterk onderhevig geweest aan overstromingen en erosie van en door de Mark. Hierdoor is ook de oorspronkelijke vorm en het oppervlak van de dekzandopduiking veranderd ten opzichte van de verwachte situatie. Daarnaast is het terrein mogelijk al rond 1500 in gebruik genomen als boomkwekerij. De brugpalen die in de gracht zijn aangetroffen wijzen namelijk op een datering in de 16^e eeuw. Resten van boomwortels in de gracht laten duidelijk zien dat hier grote bomen hebben gestaan. In de loop van de 20^e eeuw, is het terrein tot slot geëgaliseerd, waardoor het reliëf nog verder verdween en delen van de bodem door vergraving zijn aangetast.

Fig. 32: het huidige Oud Hof, na de herinrichting. De grachten zijn licht uitgediept en de eilanden circa een meter opgehoogd, waardoor er een licht reliëf zichtbaar is in het landschap, wat wordt versterkt door de variatie in begroeiing.

Het complex bestond uit twee door ca 15 m brede grachten omgeven terreinen: de hoofd- en voorhof. De grachten van Oud Hof zijn hier uitgegraven in de met fluviale afzettingen gevulde oude beekloop. Dwars door de dekzandkop is een gracht gegraven die de hof van de voorhof scheidde. Hierdoor zijn als het ware twee eilanden ontstaan. De grachten omsloten een kleiner eiland van circa 23 bij 45 m en een groter eiland van circa 65 bij 45 m. De diepte van de oorspronkelijke grachten varieert van 1,50 tot zelfs 2,70 m. Uit het profiel blijkt dat de grachten door het veen en deels door het lemige dekzand heen zijn uitgegraven. Duidelijkheid over de aanvoer van water in de gracht en de verbinding met de hogere gronden naar het oosten ontbreekt nog.

Het archeologisch onderzoek heeft geen informatie opgeleverd over de aanwezigheid of de aard van de gebouwen, beplanting, paden of toegang. Bewoningssporen op de eilanden waren geen

onderwerp van onderzoek en zijn derhalve niet aangetroffen. Er is slechts een fractie van het oppervlak van de twee binnenterreinen bloot gelegd. Uit het historisch en archeologisch onderzoek blijkt echter dat op het terrein ooit houten gebouwen hebben gestaan, die later zijn vervangen door bakstenen gebouwen (door de Heren van Breda, in de 13e of 14e eeuw).¹⁷ Zo zijn in de 18e en 19e eeuw muurresten en uitbraaksleuven vastgesteld, en zijn bij het booronderzoek door RAAP wat baksteenfragmenten op de voorhof aangetroffen, die mogelijk afkomstig zijn van een latere boerderij. Ook tijdens het proefsleuvenonderzoek is baksteenpuin aangetroffen in de westelijke gracht, dat afkomstig lijkt te zijn van een voormalige stenen boerderij. De weinige baksteenfragmenten zijn met name op en rond de voorhof aangetroffen. Het gaat waarschijnlijk om puinresten die na het verlaten van Oud Hof zijn verspoeld door de Mark. Het is dan ook aannemelijk dat er nog muren, uitbraaksleuven en andere grondsporen op de binnenterreinen aanwezig zijn, hoewel de ondiepe sporen ongetwijfeld op een groot aantal plekken door de grondverstoringen verdwenen zullen zijn.

Fig. 33: Een infobord in het gebied geeft verdere uitleg.

Volgens sommige onderzoekers was Oud Hof mogelijk niet meer dan een versterkte pachtboerderij¹⁸, terwijl anderen het complex als motteversterking bestempelen.¹⁹ Onder een motte verstaan we een (minimaal 3 m) hoge kunstmatige heuvel op een kasteelterrein die speciaal voor militaire doeleinden werd aangelegd.²⁰ Het archeologisch onderzoek laat zien dat bij Oud Hof geen ophoging (meer) aanwezig is, maar van een natuurlijke dekzandkop. Van militaire verdediging alleen is hier dan ook geen sprake. Wel lijkt de strategisch gekozen ligging op een hoge kop in een drassig gebied te wijzen op een bijkomende verdedigende functie. De bekende mottes zijn vooral aangelegd in moeilijk toegankelijke, nieuw ontgonnen gebieden aan de rand van oude cultuurgronden in de 11e en 12e eeuw, meestal als kern van een nieuw territorium.²¹ Er komen echter ook mottes of kasteelheuveld voor, die voortkomen uit de zogenaamde "curtes", adellijke hoven met een grote landbouwhoeve als kern, die dikwijls al vanaf de 10e – 11e eeuw het belangrijkste element vormden van het adellijke grootgrondbezit.²² In de agrarische maatschappij van rond 1000, was een "curtis" (=hof) een exploitatiecentrum van een uitgebreid grondbezit, "domein" genaamd. De kern van deze hoven werd gevormd door de woning van de grondbezitter zelf. Aanvankelijk hadden deze woningen vooral een representatief karakter en waren ze onversterkt. Met het doorzetten van het feodaliseringsproces vanaf de late 11e eeuw ontwikkelden een aantal van deze hoven zich waarschijnlijk op dezelfde locaties tot verdedigbare kasteeltjes.²³ We zien voor dit soort kasteeltjes ook andere termen opduiken in de literatuur: moated sites of begraven hofstad. Hoe de gracht en de woning van deze hofgoederen eruit zag is erg streekgebonden. Naast achthoekige terreinen, zijn er ook dubbele omgrachtingen en

¹⁷ Leenders, 1982.

¹⁸ Van Kempen & Polman 2002, 13.

¹⁹ Leyten 1983.

²⁰ Thelen 2001, p. 28.

²¹ Thelen 2001, p. 130.

²² Thelen 2001, p. 130.

²³ Thelen 2001, p. 130.

half-open omgrachtingen. Duidelijk lijkt wel dat de gracht louter een functie had om meer aanzien en status te wekken naar de buitenwereld. Het lijkt er ook op dat alleen de welgestelden, en dus niet alleen de lokale adel, zich deze status konden permitteren. Oud Hof lijkt in deze theorie van omgrachte hofstad wel te passen. De grachten rond het wooneiland en de voorhof zullen aanzien hebben afgedwongen bij de pachters en horigen, die hier hun tienden kwamen betalen. Daarnaast wekte de strategische hoge ligging naast de Mark een verdedigbare indruk, maar in hoeverre dit ook daadwerkelijk van toepassing was, is moeilijk te achterhalen. Hoewel uit het archeologische onderzoek en de historische bronnen niet kan worden afgeleid dat Oud Hof ooit een (motte-)burcht met voorburcht, dan wel een versterkte boerderij is geweest en door wie hij is gebouwd, lijkt hier toch sprake te zijn van een enigszins versterkte burcht. Bijna in alle oude dorpen in de omgeving van Breda zijn omgrachte domeinen als Oud Hof terug te vinden, o.a. in Alphen en Gilze. In tegenstelling tot Alphen en Baarle, ontbrak in Ulvenhout echter de nederzetting binnen of bij het domein. De hof van Ulvenhout kan beter worden vergeleken met de "hof in het Hout" te Princenhage in het dal van de Aa of Weerij. Deze is net als Oud Hof ontstaan uit een tweedelige hof met wallen en grachten, die op korte afstand van de huidige hoeve aan het riviertje de Aa of Weerij heeft gelegen.²⁴ Dit complex van de burcht Ten Houte bij de Prinsenhoef in 't Hout, het Paardenbos en de Houtbrug, wordt voor het eerst vermeld in 1404: men spreekt dan van een hoeve "voor 't Hof". Waarschijnlijk is het hof in 't Hout na 1286 ontstaan en ging het in 1457 over in de handen van de heer van Breda. Ook hier stonden weliswaar in de 17e eeuw, bomen in de "Borchgrachten". Tot het goed Ten Houte behoorden zes hoeven die door de heer van Ten Houte zelf geëxploiteerd werden. In de latere Middeleeuwen gebeurde dat door verpachting. Tot deze hoeven behoorden ook nog 47 hectaren moeren van den Houte in het grensgebied van Princenhage en Rijsbergen. 't Hout bezat een eigen visrecht in de Aa of Weerij.²⁵

Ook de ouderdom van Oud Hof blijft ongewis op basis van het archeologisch onderzoek. Het vondstmateriaal is daarvoor te beperkt. De hof van Ulvenhout was in de Middeleeuwen het beheerscentrum van de abdij van Thorn, van waaruit deze instelling haar omstreeks het jaar 1000 verworven goederen in het Markdal exploiteerde. Aan dezelfde rivier (Mark) ontstond in de loop van de 12e eeuw Breda. Hoe de abdij van Thorn in het bezit kwam van Oud Hof in Ulvenhout is niet geheel duidelijk. Mogelijk was het via schenking of koop in hun bezit gekomen. Leenders acht het niet onmogelijk dat de hof al voor het jaar 1000 het centrale punt van diezelfde bezittingen was. Thorn kan er dat echter ook zelf van gemaakt hebben, terwijl ook de heer van Breda na 1277 de hof kan hebben uitgebouwd tot het centrum van zijn bezittingen in het Markdal. Aangenomen wordt echter dat het complex ergens na 1300 is opgegeven.²⁶ Na 1343 heeft Ulvenhout namelijk geen eigen heer meer gehad; Oud Hof zal dan ook zeker niet later zijn aangelegd of herbouwd. Verder is bekend dat de heer van Breda rond 1400 ter vervanging van de op Oud Hof gelegen boerderij een nieuwe boerderij (mogelijk ter plaatse van de huidige Prinsenhoef) liet bouwen. Een datering van de bewoning van Oud Hof zal dan ook vooral liggen in de 12^e en 13^e eeuw. Het aardewerk lijkt vooral te wijzen op bewoning in de 14^e eeuw, de laatste fase van bewoning.

Zoals in het begin al is aangegeven, zijn er uit het beekdal van de Mark vele archeologische vindplaatsen bekend.²⁷ Hier zijn vindplaatsen uit de steentijd, IJzertijd, Romeinse tijd en Vroege en Volle Middeleeuwen aangetroffen. Ca 750 m ten zuiden van Oud Hof, ten zuiden van het Sulkerpad, heeft ongetwijfeld een Karolingische nederzetting gelegen. De Karolingische bewoning lijkt er op enkele kleine maar markante hoge plekken pal aan de rivier gelegen te hebben. Het merendeel van het hier van de akker verzamelde aardewerk dateert uit de Vroege Middeleeuwen (6e-9e eeuw). Onder het geborgen materiaal bevinden zich enige duizenden scherven in een bepaald soort baksel en voorzien van radstempeldecoratie. Dit materiaal dateert uit de eerste helft van de 8e eeuw. Vrijwel alle randen zijn afkomstig van potten met een vloeiende uitgebogen hals en een schuin uitstaande, verdikte rand. Dergelijke randen zijn tot op heden slechts op enkele andere plaatsen is gevonden. Dit gegeven, plus het relatief grote aantal scherven, doet vermoeden dat hier mogelijk niet alleen sprake is van een nederzettingsterrein, maar ook van een lokaal aardewerkproductiecentrum in de 8e eeuw.²⁸ Het ontstaan van Oud Hof zal niet direct uit deze bewoning aan de Mark zijn voortgevloeid, maar een verplaatsing van de bewoning in noordelijke richting, met een later ontstaan van een hofgoed, is wel

²⁴ Berkvens & Ilson 2006.

²⁵ Berkvens & Ilson 2006.

²⁶ Soonius 1995.

²⁷ Soonius 1995; Roymans & De Decker 2001.

²⁸ Doesburg & Krist 2008.

aannemelijk. Zeker gezien het feit dat er sporen in het beekdal zelf aanwezig zijn geweest, en waar in het beekdal aan de overzijde ook sporen van zijn aangetroffen.

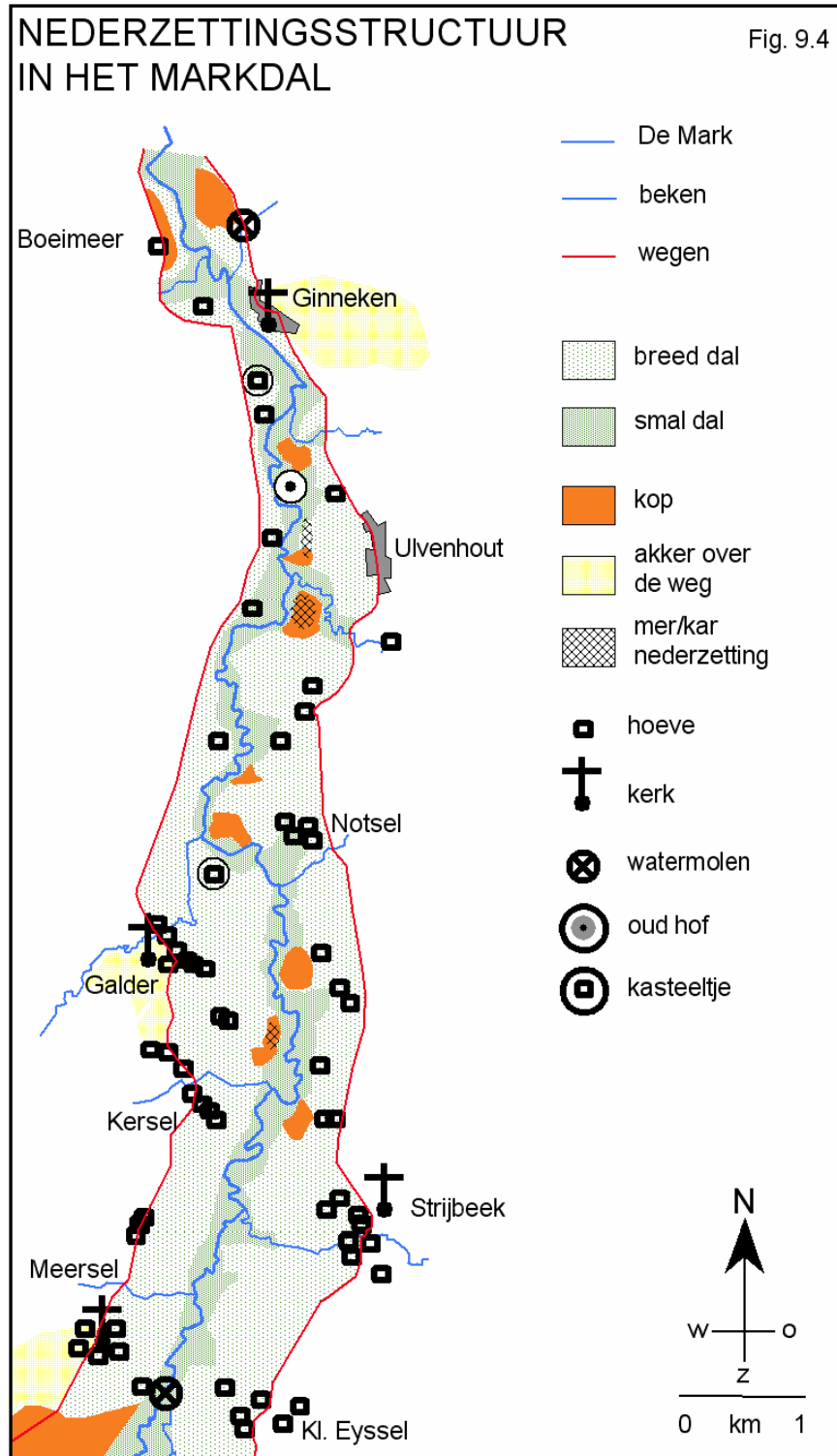

Fig. 34: Ontwikkeling van de bewoning in het Markdal (naar Leenders 1996 en 2011).

In de late middeleeuwen was hier de nederzettingsstructuur heel anders. Op enige afstand van de rivier, 200 tot 1000 m, liep aan weerszijden op de dalflank een weg. De ontgonnen gronden lijken toen

van de rivier tot die wegen gelopen te hebben. Achter die wegen zijn typisch jongere ontginningen te herkennen, waarvan soms zelfs de datering te vinden is: zestiende eeuw en later. Binnen de eerder ontgonnen zone ligt centraal het eigenlijke smalle als grasland gebruikte Markdal, waarin de rivier nog eens ingesneden is. Op de rand van dat smalle dal liggen hier en daar de hoge koppen waarvan hiervoor sprake was. Voorts liggen er, waar de ontgonnen zone smal is, op betrekkelijk grote afstanden van elkaar grote boerderijen. Alleen waar de zone breder is, tegen de 1000 m, vinden we gehuchten: Galder, Strijbeek, Ulvenhout. Een dergelijk dal-nederzettingsspatroon is typisch laatmiddeleeuws, te meer omdat de Karolingische woonplaatsen, die vlak aan de rivier lagen, in dit nederzettingssysteem veelal akker geworden zijn of bebost werden. Wel hebben we hier een duidelijke afwijking van het Kempen-model: de nederzettingsverplaatsing is hier van de rivier af, naar juist wat hogere gronden!²⁹

---

²⁹ Leenders 1996, p. 499-501.

Literatuur

- Berkvens, R., 2004:** De Oude Hof van Ulvenhout, in: *Erfgoedbrief Breda 1*, Breda.
- Berkvens, R. & P. Ilson, 2006:** *Breda Trippelenberg. Inventariserend archeologisch veldonderzoek* (Erfgoedrapport Breda 7/BAAC Rapport 05.086), 's-Hertogenbosch.
- Doesburg, J. van & J. Krist, 2008:** *Ulvenhout-Sulkerpad (gemeente Breda). Waardestellend booronderzoek (22-25 januari 2007) van een nederzettingsterrein en een mogelijk ovencomplex uit de Vroege Middeleeuwen* (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 160), Amersfoort.
- Hendriks, J., 2005:** Oud Hof te Breda, in: *Archaeologica Mediaevalis 28, Middeleeuwse Archeologie in België en aangrenzende gebieden*.
- Jansen, H.L., 1996:** *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht.
- Jansen, A., 1997:** De Oude hof te Ulvenhout, in: *Brieven van Paulus 22 (114)* (periodiek HKK Paulus van Daasdonck), p. 182-202.
- Jansen, H.L., 1990:** The Archaeology of the medieval castle in the Netherlands. Results and prospects for further research, in: Besteman, Bos & Heidinga (red), *Medieval archaeology in the Netherlands*, Assen/Maastricht, p. 249-254.
- Jansen, H.L., 2001:** De opgraving van het kasteel van Gemert in een archeologisch-historisch perspectief, in: Thelen, A. (red.), *Het hooghuis te Gemert. Archeologisch en historisch onderzoek betreffende het middeleeuws kasteel van de heren van Van Gemert*, Gemert.
- Jansen, H.L., 2006:** in: *De Vroege Burchten, neerslag van een symposium* (Boxmeer 26 maart 2006) (uitgave Het Brabants Kasteel), Tilburg.
- Kempens, P. van & S.P. Polman, 2002:** *De Oude Hof te Ulvenhout. Gemeente Breda. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1) en een geofysisch onderzoek* (RAAP rapport 757) Amsterdam.
- Leenders, K.A.H.W., 1982:** De Oude Hof van Ulvenhout, in: *Brieven van Paulus 7 (36)*: p. 106-111.
- Leenders, K.A.H.W., 1983:** T Oude Hof van Ulvenhout, in: *Brieven van Paulus 8 (41)*: p. 118.
- Leenders, K.A.H.W., 1996:** *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied 400-1350. Een poging tot synthese*, Zutphen.
- Leenders, K.A.H.W., 1999:** *Cultuurhistorisch overzicht van het landinrichtingsgebied Ulvenhout-Galder*, Den Haag.
- Leenders, K.A.H.W., 2001:** *Cultuurhistorische Landschapsinventarisatie Gemeente Breda, aangevuld met de voormalige gemeente Teteringen* (intern rapport gemeente Breda), Den Haag, p. 63.
- Leyten, K., 1983:** Een Motte-Burcht te Ulvenhout? In: *Brieven van Paulus 9 (45)*: p. 68.
- Roymans, J.A.M. & S. de Decker, 2001:** *Herinrichtingsgebied Ulvenhout-Galder, provincie Noord-Brabant. Een gedetailleerde archeologische advieskaart* (RAAP-rapport 683), Amsterdam.
- Soonius, C.M., 1995:** *Herinrichtingsgebied Ulvenhout-Galder; een archeologische kartering en inventarisatie* (RAAP-rapport 111), Amsterdam.
- Thelen, A. (red.), 2001:** *Het hooghuis te Gemert. Archeologisch en historisch onderzoek betreffende het middeleeuws kasteel van de heren van Van Gemert*, Gemert.

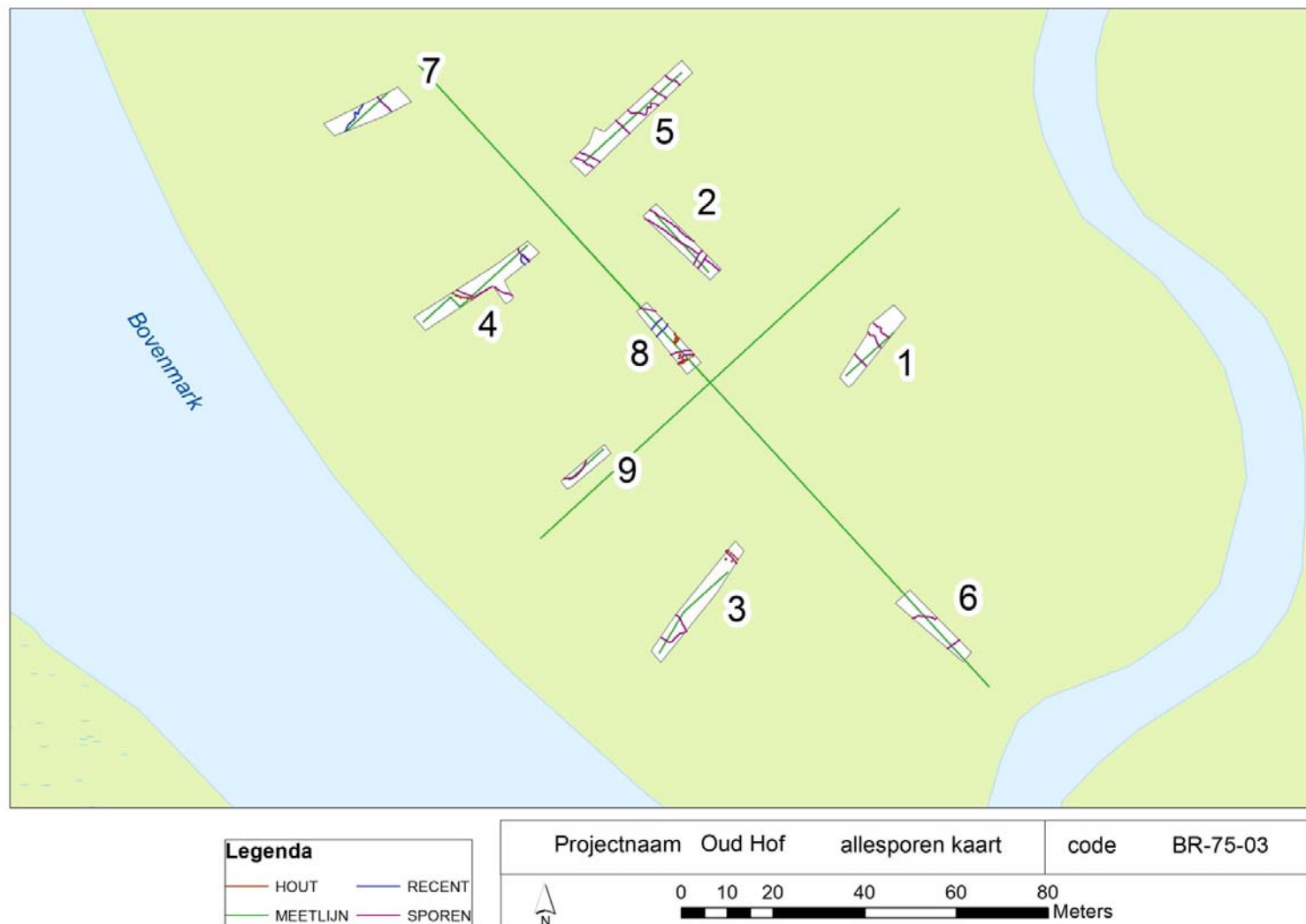
Timmers, J., 1995: Omgrachtingen in de Middeleeuwen, in: *Gemerts Heem*, p. 71-84.

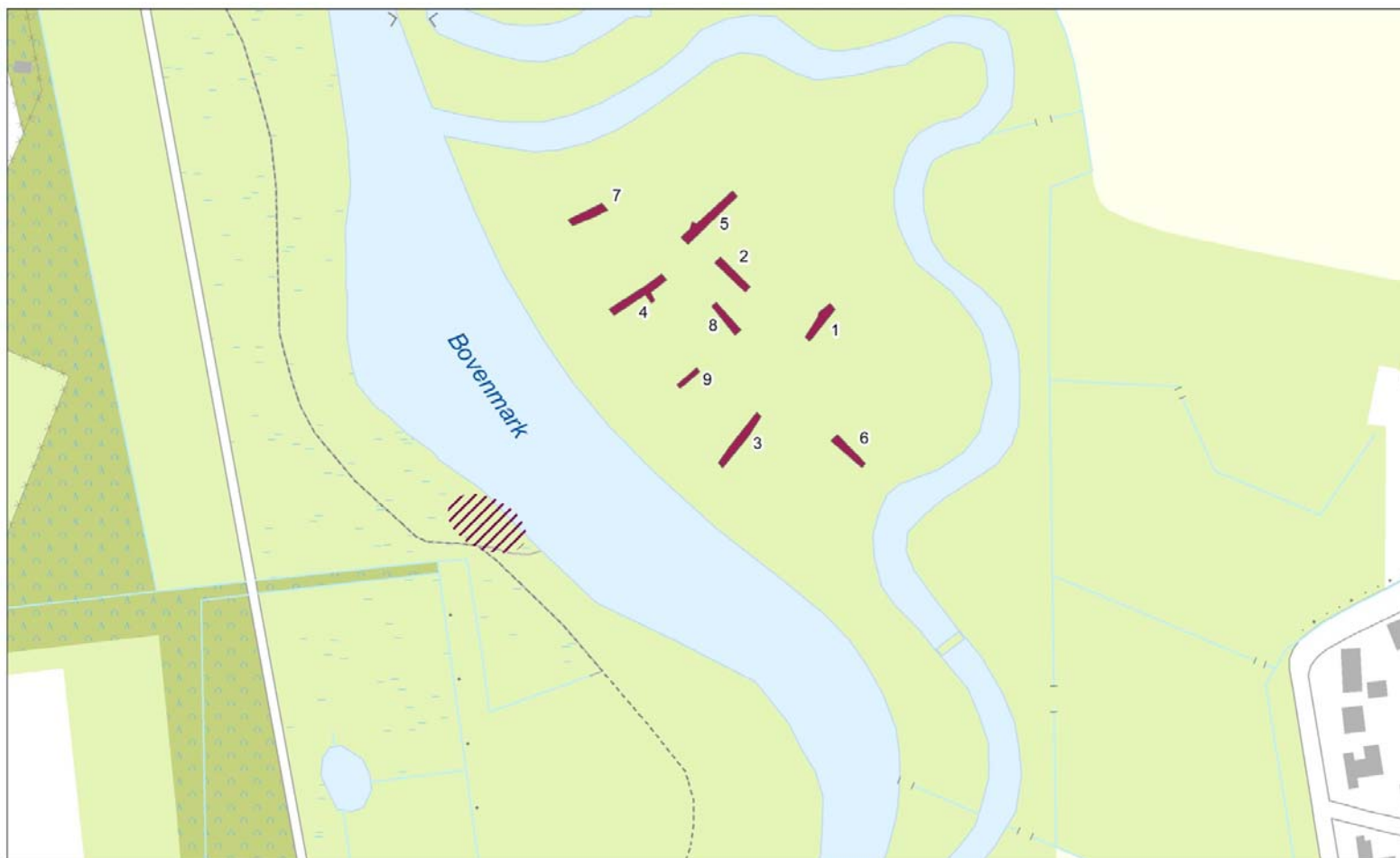
Verhaeghe, F., 1986: *Les sites Fossoyés du moyen âge en basse et moyenne Belgique: état de la question*, in: *La Maison Forte au Moyen âge. Table ronde Nancy – Pont-à-Mousson 31 mai – 3 juin 1984*. Éditions du CNRS, Paris.

Bijlage 1: Sporenlijst

Code opgraving	Werkput	Context nr	Laag nr	Type context	Toelichting
Br-75-03	1	0	0+1	Aanleg vlak	Grachtvulling
Br-75-03	1	1	0 + 15 + 17	Gracht	
Br-75-03	2	0	0 + 1	Aanleg vlak	Grachtvulling?
Br-75-03	2	1	0	Gracht	
Br-75-03	3	0	0	Aanleg vlak	Grachtvulling
Br-75-03	3	1	0	Gracht	
Br-75-03	4	0	0	Aanleg vlak	
Br-75-03	4	1	0 + 1 + 16	Gracht	
Br-75-03	5	0	0	Aanleg vlak	Grachtvulling
Br-75-03	5	1	0 + 4 + 10 + 20	Gracht	
Br-75-03	6	0	0	Aanleg vlak	
Br-75-03	6	1	0	Gracht	
Br-75-03	7	0	0	Aanleg vlak	
Br-75-03	7	1	0	Gracht	
Br-75-03	8	0	0	Aanleg vlak	Grachtvulling
Br-75-03	8	1	0 + 2	Gracht	
Br-75-03	8	2	0 + 1 + 6	Gracht	brug/beschoeiing
Br-75-03	9	0	0	Aanleg vlak	
Br-75-03	9	1	0	Gracht	
Br-75-03	10	0	0	Aanleg vlak	
Br-75-03	10	1	4+11	Kuil	Waterkuil?
Br-75-03	10	2	4 + 11	Kuil	Afvallaag?
Br-75-03	10	3	1 + 2	Paalkuil	
Br-75-03	10	4	1 + 2	Paalkuil	
Br-75-03	10	5	1 + 2	Paalkuil	
Br-75-03	10	6	4	Greppel	
Br-75-03	10	7	4	Greppel	
Br-75-03	100	0	0 + 4	Aanleg vlak	
Br-75-03	100	1	4	Bodemlaag	
Br-75-03	100	2	4	Bodemlaag	
Br-75-03	100	3	4	Gracht	
Br-75-03	11	0	0	Verstoorde grond	

Bijlage 2: Allesporen overzicht

Projectnaam	Oud Hof	Puttenplan	code	BR-75-03
0 25 50 100 150 200 Meters				

Bijlage 3

Oud Hof (Ulvenhout), gemeente Breda

Bijlage 4

